

ODNOS USTAŠA PREMA HSS-u NA KOPRIVNIČKOM PODRUČJU I U USTAŠKOM LOGORU DANICA KRAJ KOPRIVNICE (1941./42.)

HOW USTASHE TREATED CROATIAN PEASANT PARTY IN KOPRIVNICA AREA AND USTASHE CONCENTRATION CAMP »DANICA«, NEARBY KOPRIVNICA (1941-1942)

Dr. sc. Zdravko Dizdar
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
10000 Zagreb
slecek@isp.hr

Primljeno / Received: 18. 3. 2006.
Prihvaćeno / Accepted: 20. 4. 2006.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
UDK/UDC 352.074.1 (497.5-35)
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

SAŽETAK

U prilogu se na osnovi izvora i literature obrađuje odnos ustaša prema HSS-u na području Koprivnice 1941./42., posebno prema dominantnom tzv. lijevom krilu HSS-a u najširem smislu koje je odbilo podržati i stupiti u ustaški pokret. Zbog toga su njegovi članovi i prije i poslije zabrane HSS-a (11. lipnja 1941.) bili izloženi različitim pritiscima i uhićenjima ustaških vlasti NDH. Oko 50 bivših članova rukovodstava mjesnih, općinskih, gradskih i kotarskih odbora HSS-a, uglavnom s područja Koprivnice, Bjelovara i Đurđevca, nakon uhićenja 1941. našli su se u logoru Danica (a neki i drugim logorima), od kojih je većina bila puštena, no neki su bili ubijeni.

Ključne riječi: Hrvatska seljačka stranka, ustaški koncentracijski logor Danica, Koprivnica
Key words: Croatian Peasant Party, ustashe concentration camp Danica, Koprivnica

UVOD

Odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom području u predratnom razdoblju, ali i nakon proglašenja NDH, preuzimanja vlasti i osnivanja logora Danica (10. travnja 1941. - 1. rujna 1942.) uvjetovan je odnosom ustaškog rukovodstva prema rukovodstvu HSS-a te određenim koprivničkim specifičnostima. Budući da su odnosi ustaša prema HSS-u od 1929. do 1941. imali bitnog utjecaja na njihove odnose i u razdoblju 1941./42., ukratko ćemo ukazati na njih. Ti odnosi u oba razdoblja imali su po nekoliko različitih etapa, na koje ćemo upozoriti. Zadržat ćemo se samo na glavnim trenucima njihova odnosa u tim razdobljima, ne ulazeći u sve one složene gospodarske i političke odnose koji su postojali i u tim razdobljima djelovali na ljude općenito te i na obje političke skupine.

ODNOS USTAŠA PREMA HSS-u NA KOPRIVNIČKOM PODRUČJU OD 1929. DO 1941. GODINE

U ovome razdoblju imamo uvjetno rečeno tri etape u odnosima između ustaša i HSS-a, i to: a.) prva je od 1929. do 1935.; b.) druga od 1935. do 1939. i c.) treća od 1939. do 1941. godine.¹

a) Odnosi ustaša i HSS-a od 1929. do 1935. godine

Kralj Aleksandar Karađorđević je 6. siječnja 1929. ukinuo Ustav, raspustio Skupštinu i uveo samovlašće (diktaturu). Država je prozvana Kraljevina Jugoslavija, podijeljena je na devet banovina, pretežno sa srpskom većinom, čime je hrvatski etnički i povijesni teritorij bio raskomadana. Ukinute su sve nacionalne političke stranke i strogo zabranjeno isticanje »plemenskih« obilježja, djelovanje svih hrvatskih organizacija, društava i udruga te sloboda govora, uvedena je cenzura te su pooštreni zakoni prema hrvatskim rodoljubima i domoljubima. Nepridržavanje zabrana povlačilo je policijski progon, novčane i zatvorske kazne. Tako se, primjerice, svaki izgovor hrvatskog imena na javnim mjestima, pjevanje ili recitiranje pjesme nacionalnog sadržaja, uzvik potpore dr. Vladku Mačeku, predsjedniku HSS-a od 1928., tj. nakon smrti Stjepana Radića, u pravilu kažnjavalo sa 14 dana zatvora, dok je prenošenje ili raspačavanje antidržavnih letaka i brošura te članstvo u ustaškoj organizaciji ili Komunističkoj partiji donosilo i višegodišnji zatvor i robiju, a uhićenim teroristima često doživotnu robiju, a ponekad i smrt. Tako je i na koprivničkom području zavladao okrutno državno vojnopolicijsko nasilje i veliko bezakonje, a mnogi su Hrvati su bili kažnjavani, zatvarani i osuđivani na robiju, a neki i ubijeni. Smisao te državne represije bio je u pokušaju brisanja nacionalnih identiteta i oživotvorenja jugoslavenstva, osmišljenog po velikosrpskoj mjeri. To je najizraženije iskazano u tadašnjoj unitarističkoj uzrečici »Stvorili smo Jugoslaviju, stvorimo Jugoslavene«. Osim oslonca na vojsku i policiju, režim se oslanjao i na novoosnovane režimske stranke (Jugoslavensku nacionalnu stranku /JNS/ i Jugoslavensku radikalnu zajednicu /JRZ/) te na brojna nacionalistička jugoslavenska i velikosrpska udruženja i organizacije, među kojima su se terorom i okrutnošću te ubojstvima mnogih Hrvata posebno isticala četnička udruženja. Kao jedan od odgovora na ubojstvo Stjepana Radića i niz drugih te brojna velikosrpska nasilja nakon uvođenja diktature 1929. došlo je do osnivanja ilegalne organizacije *Ustaša - hrvatski oslobodilački pokret*, s dr. Antom Pavelićem na čelu, s ciljem stvaranja samostalne i neovisne hrvatske države, izvan Kraljevine Jugoslavije. Po tome će se oni razlikovati od HSS-a i međusobno sukobljavati.

Tada su zabranjeni HSS i Hrvatska stranka prava (HSP), čiji su čelnici Stjepan Radić (prije smrti) i dr. Ante Pavelić (više puta, a posljednji 1928. prije odlaska u inozemstvo) dolazili prije na koprivničko područje, a koje su zahvatili unutarnji sukobi i kadrovska raslojavanja. Tako su se članovi obiju tih stranaka našli u tome razdoblju na zajedničkoj crti otpora režimu diktature. Poneki čelnici u novim okolnostima napuštaju svoje stranke te se priklanjaju režimu i njegovim strankama, kao primjerice dr. Vlado Malančec iz HSS-a, koprivnički gradonačelnik (JNS), i Mihovil Tomac, čelnik HSP-a i odgovorni urednik oporbenog tjednika *Koprivnički Hrvat* (JRZ). Drugi nastoje sačuvati na okupu svoje prijašnje članove, ali i organizirati što snažniji organizirani otpor državnom teroru. Tako je jedna od specifičnosti koprivničke Podravine bila pojava prilično brojnog i do proljeća 1934. dobro organiziranog ustaškog pokreta (Đelekovac, Hlebine, Koprivnica...) s nizom akcija, uključujući i one terorističke. Najaktivniji ustaški aktivist bio je

¹ O političkim zbivanjima u koprivničkoj Podravini od objave šestosiječanjske diktature 1929. pa do travanjskog sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. godine opširnije i dokumentacijski čitatelji mogu pročitati u knjizi: Željka Krušelja: *U žrvnju državnog terora i ustaškog terorizma*, Koprivnica, 2001. (366 str.).

Ivan Gabaj iz Hlebina, zbog čega su ga žandari u travnju 1933. ubili. On je bio i prva žrtva te je odmah postao simbol hrvatskih stradanja pod velikosrpskim režimom. Istodobno je u Koprivnici najaktivniji ustaša bio Martin Nemeč, trgovac brašnom, koji je 1932. osobno preuzeo uređivanje *Koprivničkog Hrvata* zbog čega je stalno nadziran te je bio uhićivan i kažnjavao. Mijo Bzik iz Reke, aktivan među omladinom u Zagrebu, uhićen je 1929. i osuđen na 18 mjeseci zatvora, a 1931. drugi je put interniran u Koprivnicu, gdje organizira mrežu istomišljenika (među kojima je bio i Mirko Vutuc), iako pod policijskim nadzorom. Nemeč, Bzik i Mijo Kralj su u veljači 1933. emigrirali u Mađarsku, u ustaški logor Janka-pusta, gdje je bila skupina ustaša s područja Koprivnice. Nemeč i Bzik potom odlaze u Italiju. Bzik je po Pavelićevoj ovlasti odredio Pospišila, M. Kralja i Ivana Rajića koji sudjeluju u atentatu na kralja Aleksandra u Marseillesu u listopadu 1934. godine. U ustaški se pokret slijeva radikalniji dio hrvatske oporbe, prije svega iz redova međuratnog HSP-a i pravaške omladine, ali dijelom i iz redova bivšeg HSS-a. Nakon provale od travnja 1934. pa do jeseni 1935. počeli su brutalni progoni i uhićenja ustaških aktivista i njihovih jataka. Skupina od njih 22 osuđena je, i to jedan na smrt, jedan na doživotnu, a ostali na između 5 i 20 godina robije. Time su ustaške organizacije na koprivničkom području razbijene, a svi sumnjivi su nadzirani te je rad ustaški orijentiranih ljudi na nekoliko godina onemogućen.

Istodobno od 1929. do 1935. rukovodeći ljudi bivšeg HSS-a ne obnavljaju organizaciju, a nastoje zadržati ljude na okupu te održavaju veze s bivšim rukovodstvom stranke na čelu s dr. V. Mačekom u Zagrebu, od kojeg dobivaju upute koje prenose na članove bivšeg Kotarskog odbora HSS-a Koprivnica, a ovi na teren. Vezu sa Zagrebom držao je Ivan Kraljić, bivši narodni zastupnik (od 1919. do 1929.), predsjednik Kotarskog odbora HSS-a Koprivnica (do 1924.) te nekadašnji gradonačelnik Koprivnice, te njegov zet dr. Ivan Vedriš, član kotarskog odbora. U to vrijeme neki članovi rukovodstva uključuju se na veze s pojedinim ustašama, kao primjerice Ivan Kraljić, Stjepan Prvčić, predsjednik Gradskog odbora (od 1924.) i član Izvršnog odbora KO HSS-a Koprivnica (od 1928.), i Ivan Ostriž, član Gradskog odbora HSS-a (od 1924.), te su u travnju 1934. sva trojica bila uhićena i osuđena na Okružnom sudu u Bjelovaru. Kraljić i Prvčić na po osam godina, a Ostriž na dvije godine zatvora. Sud je prosudio da su se bavili pripremanjem ustanka na koprivničkom kotaru, a što potvrđuju pronađeni pištolj, bombe i tempirane mine u štaglju kod Stjepana Prvčića, koje je od ustaše M. Nemeča donio njegov brat Đuro Prvčić.²

U tome razdoblju imamo prvu veću aktivnost i članova KPJ u Koprivnici i na koprivničkom kotaru nakon uvođenja diktature, a koja je posebno vezana za profesora koprivničke gimnazije Ivu Marinkovića (radio od 6. listopada 1932. do 31. svibnja 1935., kada je razriješen dužnosti profesora zbog komunističke aktivnosti). U čeliji KPJ u Koprivnici, koju je tada obnovio Marinković, tajnik (sekretar) bio je profesor Ivo Hiršl (Hirschl), inače pripadnik koprivničkog lijevog krila HSS-a, a kasnije gradonačelnik Koprivnice. Komunisti su, neposredno nakon uvođenja diktature, podržali aktivnost ustaša jer su i sami pripremali ustanak i zagovarali rušenje Kraljevine Jugoslavije te stvaranje neovisnih republika, među kojima i »Sovjetske Hrvatske«. No, 1936. napustili su takvo stajalište i opredijelili se za stvaranje jugoslavenske federacije te su se u tom bitno razlikovali od hrvatskih nacionalista - ustaša koji su bili protiv svake Jugoslavije te otada prestaje njihova međusobna potpora. Na izborima 1935. koprivnički komunisti podržali su Mačekovu listu na čelu s Miškinom. U to vrijeme policija je uspjela otkriti i razbiti (uhićenjima, presudama na višegodišnje robije pa i ubojstvima pojedinih komunista) komunističke organiza-

² HDA, RSUP SRH SDS, Šifra 013.0, red. br. 14. Rekonstrukcija ustaškog aparata i pokreta na području kotara Koprivnica, elaborat (Koprivnica 1962.). Kraljić je kasnije izjavljivao da su mu u Zagrebu vodstvo bivšeg HSS-a i Maček sugerirali da uzmu oružje od ustaške emigracije te da obave pripreme za revoluciju i borbu protiv »srpske diktature, ali da ne izvode nikakve akcije do daljnjega«, što je on prenio bivšem rukovodstvu koprivničkog HSS-a.

cije na koprivničkom području te preostali komunisti djeluju ilegalno, posebno među lijevo organiziranim HSS-ovcima, uključujući se u organizacije HSS-a u gradu i na terenu.³

b) Odnosi ustaša i HSS-a od 1935. do 1939. godine

Nakon pretrpljenog udara i razbijanja ustaških organizacija na području koprivničke Podravine javna aktivnost pristaša ustaškog pokreta počinje se javljati od 1937., a kako oni nisu mogli legalno djelovati, uključuju se u razne organizacije, udruge i društva vjerskoga karaktera, ali i one HSS-a te u njima djeluju. U nekima od njih utjecaj ustaša bio je veći, a u drugima manji. U nekim organizacijama Hrvatske seljačke zaštite (HSZ) i u Hrvatskoj građanskoj zaštiti (HGZ), koje se počinju osnivati 1937., utjecaj ustaša bio je vrlo izražen, a što će posebno doći do izražaja u kasnijim događajima.

HSS, za razliku od ustaša koji su djelovali ilegalno u zemlji i na području Koprivnice, od 1935. obnavlja svoje organizacije i do rata 1941. djelovao je uglavnom legalno, a od 1939. sudjelovao je i bio nosilac vlasti u novoosnovanoj Banovini Hrvatskoj. Na izborima 5. svibnja 1935. lista dr. V. Mačeka s Mihovilom Pavlekom Mišinom na čelu dobila je 10.133 glasa ili 79,38%, vladina lista B. Jeftića s dr. Veljkom Ilićem (i dr. V. Malančecom, dobio samo 16 glasova) dobila je 2631 glas ili 20,61% te je Ilić izabran za poslanika JNS-a, a lista D. Ljotića s Blažom Puhalom dobila je samo dva glasa. Od tada kao još jedan od specifikuma na ovome području imamo lijevo krilo HSS-a, koje je pobijedilo na izborima, na čelu s Miškinom i koje će sve više jačati.⁴ I. Kraljića, koji se 1936. vratio s robije i pokušao uključiti u rad HSS-a, Miškinino krilo nije prihvatilo, smatrajući ga proustaški orijentiranim, slično se odnoseći i prema njegovu zetu koprivničkom liječniku dr. Ivi Vedrišu. Od tada oni djeluju s koprivničkim župnikom Stjepanom Pavunićem, pomažući mu u organiziranju raznih crkvenih i drugih manifestacija.⁵ Okupljaju oko sebe političke istomišljenike i tako tvore desno krilo HSS-a, u sklopu kojega je bilo moguće djelovanje i pristašama ustaškog pokreta.

Pri reorganizaciji Gradskog odbora HSS-a Koprivnica 26. siječnja 1938. izabran je odbor: predsjednik Tomo Čiković, potpredsjednici Stjepan Prvčić i Martin Škutina, tajnici Martin Gabaj

³ Vidi: Z. Dizdar, *Politika ljevice na području Koprivnice od 1929. do 1941. godine*, *Podravski zbornik 2002.*, Koprivnica, 2002., str. 187-201.

⁴ Miškina je bio svjestan koliko su gospodarska kriza i beogradska diktatura osiromašili seljačko gospodarstvo zbog čega snažno inzistira na socijalnim programima. On svojim ugledom pomaže pripadnike lijevog krila HSS-a u susjednim kotarevima, posebno u Đurđevcu i Ludbregu, u njihovim sukobima s desnicom. Miškina, Ivan Belčić, Franjo Gaži, Franjo Mraz i Mirko Virius surađuju u *Seljačkoj misli*, koja je iz broja u broj objavljivala različite promidžbene članke o opasnosti od fašizma. Osobit uspjeh postignut je objavljivanjem popularnih brošura »*Seljački razgovori*« i »*Što treba znati seljak*«, objavljenih u Zagrebu 1937. i 1938., naročito namijenjenih selu. U njima se objašnjava aktualna politička problematika, u prvom redu ona o kojoj su desničarske snage i vodstvo HSS-a širili suprotna gledišta. Svi navedeni autori i nekolicina drugih zastupljeni su u dva zbornika književnih radova seljačkih pisaca i seljaka slikara objavljenih 1936. i 1938. godine. Inicijator i prvi urednik Zbornika bio je Ivan Sabolić, seljak pisac iz Peteranca, a među suradnicima zbornika Podravci su činili gotovo polovicu suradnika u njima. Miškina, koji seoskom tematikom u svojim radovima izražava protest protiv društvene nepravde, aktivan je s Franjom Gažijem, seljakom iz Hlebina i u hrvatskom seljačko-prosvjetnom i dobrotvornom društvu - *Seljačkoj slozi*, čiji se ogranci od 1935. počinju osnivati i po koprivničkim selima, ali i u ostalim organizacijama i akcijama HSS-a. Na tom se poslu posebno angažiraju i Miškinini politički suradnici iz Koprivnice Tomo Čiković i Stjepan Prvčić. Miškinini politički protivnici brzo su se oglasili i namjerno ga optuživali za promicanje komunizma pod pojmom »seljačke pravice«. Odgovorio im je 1937. na javnim nastupima, što je 1938. oblikovano u poznatu njegovu brošuru: »*Zašto hrvatski seljak nije komunist*« i to zato što stoji na principu privatnog vlasništva, obitelji narodnosti i vjere, izrazivši neprijateljski stav protiv fašističke i protiv komunističke diktature, istaknuvši da »*seljak vjeruje, da se ljudski život može postići jedino prosvjetom i znanjem, organizacijom i slogom, a ne nasiljem*«.

⁵ Opširnije o župniku Pavuniću vidi: Milivoj Kovačić, *Stjepan Pavunić - Virovec, vrbovečki i koprivnički župnik*, Hrvatski zemljopis naklada Feletar, Koprivnica, 2001. (112 str.).

i Mijo Zimerman, a blagajnik dr. Ivo Vedriš.⁶ Rad HSS-a se prije svega ispoljava kroz djelatnost Gospodarske i Seljačke sloge čije organizacije postoje u gotovo svim mjestima, te kroz Hrvatski radnički savez (HRS), kao sindikat HSS-a. Isto tako održavaju se i sastanci, kao primjerice u Gotalovu, Ždali i Goli u kolovozu 1938., na kojima je govorio Franjo Gaži, predsjednik Kotarske organizacije HSS-a, a Mihovil Pavlek Miškina, kao izaslanik Mačeka, boravio je u Šumadiji. Za izbore izvršen je izbor poslaničkog kandidata M. P. Miškine i Franje Gažija, kao njegova zamjenika, a vlasti navode da na području koprivničkog kotara »75 posto birača pripada b. HSS koja je sprovela svoje organizacije u svim i najmanjim mjestima« te da su »protiv liste dr. Mačeka katolički svećenici radi kandidata Pavleka Miškine«, dok su »seljaci i radnici pristaše HSS i HRS i ako navodno priznaju državno jedinstvo, otvoreno su protivnici postojećeg poretka u državi«.⁷ Prije izbora HSS je održao sastanke u 20-ak mjesta koprivničkog kotara. Na izborima 11. prosinca 1938. od 17.554 birača za listu dr. V. Mačeka: za Miškinu (HSS) glasovalo je njih 12.432 i Milčić (SDS) 11, za listu dr. M. Stojadinovića: popa prof. Adama Marina (JRZ) 1127, za dr. Badovinca (JRZ) 468, Fridricha 23 i za listu Ljotića 12 glasova.⁸ Tako je lista dr. V. Mačeka dobila 12.443, vladina lista dr. M. Stojadinovića 1618 i lista D. Ljotića 12 glasova. I dok je 1935. u Koprivnici vladina lista dobila 622 glasa, sada je dobila samo 145 glasova.⁹ No, ipak je za narodnog poslanika koprivničkog kotara izabran pop Adam Marin koji se, prema pisanju tadašnjeg tiska, a prenose ga i koprivničke *Podravske novine* od 4. ožujka 1939., u jugoslavenskoj Skupštini izjasnio »protiv rješenja hrvatskog pitanja«. On je banskoj vlasti predložio Dragutina Cesarca za gradonačelnika Koprivnice. Koprivnički HSS je reagirao, a Miškina ga je javno pozvao da odgovori kako on to misli urediti hrvatsko pitanje.¹⁰ U organizaciji HSS-a svečano su dočekani povratnici iz lepoglavskog zatvora. Potom su održavane kulturne smotre, skupštine Gospodarske sloge kao veza s narodom, a 15. i 16. srpnja 1939. u Koprivnici organizirano je i veliko narodno slavlje u povodu Mačekova 60. rođendana. Istodobno Miškina obavještava predsjednike mjesnih organizacija o političkim prilikama.

U nekim organizacijama lijevoga krila HSS-a tada su ilegalno djelovali i pripadnici KPJ, odnosno KPH, čije organizacije se tada ovdje počinju obnavljati i djelovati,¹¹ a koji podupiru

⁶ Ž. Krušelj, n. dj., str. 285.

⁷ Isto, 297, 300 i 302-303.

⁸ Isto, 307.

⁹ Isto, 307. i 317.

¹⁰ Isto 320-323. Nakon što je potpisao rezoluciju upućenu Stojadinoviću protiv sporazuma Srba i Hrvata Marin je isključen iz JRZ-a (lipanj 1939.), a on tvrdi da to nije točno te traži od ministra prosvjete da se vrati za profesora na koprivničkoj gimnaziji, koji ga je preporučio banu dr. I. Šubašiću. Umjesto gradonačelnika Ive Ključke, kao banov povjerenik za Koprivnicu 15. rujna 1939. postao je Jovo Magovac, koji će upravljati gradom uz pomoć savjetodavnog odbora od deset osoba koje je izabrao MO HSS-a za grad Koprivnicu.

¹¹ Prva komunistička ćelija u Koprivnici ponovno se obnavlja 1935., a kasnije se osniva i druga ćelija. Nakon 1937. i osnivanja Komunističke partije Hrvatske (KPH), kao dijela jedinstvene KPJ, obnavlja se 1938. ćelija u Novigradu Podravskom i nova u Hlebinama (uz rad na idejno-političkom uzdizanju članstva, organizacijskom sređivanju, brojčanom jačanju komunističkih i omladinskih organizacija na terenu, što 1939. rezultira osnivanjem komunističkog partijskog povjerenstva za koprivnički kotar, a 1940. osnivanjem Kotarskog komiteta KPH Koprivnica s tajnikom /sekretarom/ Tomom Grgurekom i organizacijskim tajnikom /sekretarom/ Franjom Mrazom, kada se osnivaju i nove ćelije KPH u Hlebinama, Đelekovcu, Drnju, Peterancu i Bregima, a pojedini članovi KPH bili su u Sigecu, Mučnoj Rijeci i Velikoj Mučnoj. Tako je prije početka rata 1941. na području koprivničkoga kotara bilo jedanaest komunističkih ćelija i Kotarski komitet KPH Koprivnica (od 5 članova), s ukupno 52 člana KPH, 5 kandidata i 33 bliža komunistička simpatizera. Istodobno dolazi do obnove i osnivanja novih triju organizacija Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ-a) u Koprivnici (rukovodstava SKOJ-a i potom jedna SKOJ-evska skupina) i u Novigradu Podravskom, s ukupno oko 20 članova SKOJ-a. Od svih koprivničkih članova KPH i SKOJ-a prema nacionalnoj pripadnosti njih 10-ak su bili Srbi, dok su svi ostali bili Hrvati, a prema socijalnoj strukturi oko 90 njih bili su seljaci, što je na neki način specifikum ovog područja i Podravine u cjelini. Prije rata pojačan je rad među seljaštvom, koristeći se pritom i mogućnošću djelovanja u sklopu lijevog krila HSS-a, kako bi seoske komunističke

Miškinu, što pojačava konfrontaciju s desnim krilom i pripadnicima ustaškog pokreta koji optužuju pojedine čelnike i Miškinu da su i oni komunisti.

c) Odnosi ustaša i HSS-a od 1939. do 1941. godine

Sporazumom D. Cvetkovića i dr. V. Mačeka od 26. kolovoza 1939. i osnivanjem Banovine Hrvatske koje je potom uslijedilo zaoštrili su se i odnosi između koprivničkog vladajućeg lijevog krila HSS-a i ustaša. Zbog pritiska toga krila u Koprivnici je za gradskog povjerenika, umjesto Magovca, bio postavljen prof. Ivan Hiršl, lijevo orijentirani član HSS-a i komunist. No, rukovodstvo u Zagrebu, s Mačekom na čelu, odlučilo je da se na to mjesto izabere netko njima prihvatljiviji te je u svibnju 1940. gradonačelnikom imenovan Tomo Čiković, predsjednik gradske organizacije HSS-a, a za podnačelnika geometar Stjepan Bešanić. Za područje koprivničkog kotara ustrojena je u to vrijeme 1939. pukovnija s pet bataljuna HSZ-a, na čelu s pukovnikom Matijom Imbrovčanom, koja je nadzirala kretanje i aktivnosti ustaša te podnosila zahtjeve za njihovo uhićenje. Tako su, primjerice, 18. kolovoza 1940. bili uhićeni ustaše Nikola Herman i Franjo Tropšek iz Hlebina, dvojica najaktivnijih u kotaru, te im je presuđeno po deset dana zatvora. Nakon toga Herman je pozvan na vojnu vježbu u Osijek. Nakon Imbrovčanove smrti zapovjednik pukovnije 1941. bio je Đuro Čiković. U to vrijeme imamo i zajedničke sastanke SDS-a i HSS-a kao što je bio onaj u Sokolovcu 8. siječnja 1940. Na njemu su govorili senator dr. Sava Kosanović, narodni zastupnik Miškina, predsjednik gradske organizacije HSS-a Tomo Čiković, predsjednik MO SDS-a u V. Pogancu Mijo Pavković i novinar Dušan Ožegović. U isto vrijeme banske vlasti Banovine Hrvatske rehabilitirale su bivše profesore koprivničke gimnazije dr. Julija Makanca i Stjepana Malenicu.¹²

U to se vrijeme objedinjuju ustaške snage na području koprivničkoga kotara (Hlebine, Peteranec, Drnje, Koprivnica) i počinju organiziranije djelovati, a počinje i njihov ustroj. Prije rata ustaše nastoje djelovati i kroz neke svoje legalne organizacije, kao što je primjerice Uzdanica, hrvatska štedna i pripomoćna zadruga z.soj. iz Zagreba, na čelu koje su se nalazili Slavko Kvaternik i dr. Mile Budak, vođe ustaškog pokreta u domovini (u njoj je bio i Mirko Vutuc), a čija je podružnica osnovana u Koprivnici u prosincu 1939. godine.¹³ Hermana je 1940. preko te veze imenovao S. Kvaternik ustaškim povjerenikom za koprivnički kotar. Pristaše ustaškog pokreta bile su protivnici Sporazuma Cvetković-Maček zato što je njime Banovini Hrvatskoj dana »sićušna administrativna autonomija bez ikakvog jamstva«, a Maček i HSS su, pridonoseći na takav način unutarnjem sređivanju i jačanju Kraljevine Jugoslavije, izdali ideju o stvaranju Hrvatske kao samostalne i neovisne države, za što se oni zauzimaju. Zbog toga ih HSS-ove vlasti progone

ćelije postale nosioci »svakodnevne borbe za poboljšanje životnog položaja seljaka«, prema uputama CK KPH. Kao glavni oblik okupljanja seljaka i radnika bile su kulturno-prosvjetne, zabavne i sportske organizacije i društva, kojih je bilo gotovo u svim koprivničkim mjestima, kao primjerice Narodna čitaonica u Novigradu Podravskom, Klub eksperantista u Bregima, Virovska čitaonica u Virju te nekoliko društava i organizacija u Koprivnici, putem kojih je najbolje dolazio do izražaja utjecaj Komunističke partije. U njima su održavane brojne kulturno-prosvjetne, zabavne, sportske i druge priredbe, sastanci i dogovori. Vidi: Zdravko Dizdar, *Djelovanje KPH u Podravini uoči rata i u toku 1941. godine*, Podravski zbornik '81., Koprivnica, 1981., str. 8 i 9.; Ante Dobrila Pepo, *Prilozi za povijest NOB-a koprivničkog kraja od 1941. do 1944. godine*, Koprivnica, 1983., str. 9. i Ivan Jelić, *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941. - 1945.*, Zagreb, 1978., str. 31. O suradnji lijevog krila HSS-a i KP-a u Podravini od 1935. do 1941. čitatelji mogu pročitati u radu jednog od sudionika te suradnje Ivana Paprike: *Prilog poznavanju suradnje lijevog krila HSS i KP u Podravini*, Podravski zbornik 75., Koprivnica 1975., str. 34-38.

¹² Ž. Krušelji, n. dj., 348-349.

¹³ Ž. Krušelji, n. dj., 339. Predsjednik je bio Martin Nemeč mlađi, trgovac brašnom, potpredsjednik Nikola Herman, brijač, tajnik Đuro Sabo, seljak, i blagajnik Stjepan Galinec, seljak. Zbog poteškoća u radu najprije je povjerenikom imenovan N. Herman (u kolovozu 1940. koji je tada bio uhićen i zbog letka kažnjen s deset dana zatvora), a potom Zvonko Prelošnjak (u studenome 1940.).

i zatvaraju. Zato je tada potkraj 1939., primjerice, ustaša Martin Nemeč iz Italije pisao u Koprivnicu uredništvu *Podravske novine*, Valku Loborecu i Miškini, poručujući im da će se ustaše uskoro vratiti u Hrvatsku, a Miškini da ih tada ne čeka jer će se s njime obračunati.

Desno krilo HSS-a, na čelu s Ivanom Kraljićem u to vrijeme, izbijanjem rata u Europi i zaoštravanjem političke situacije u zemlji nastojalo je u ustaški pokret uključiti što više članova HSS-a i što šire djelovati te zbog toga napada Mačeka, a posebno lijevo krilo HSS-a s Miškinom na čelu.

Istodobno jača i ilegalna aktivnost KPH, posebno u redovima HSS-a, što nailazi na snažan otpor rukovodstva HSS-a, od 1939. kao vladajuće stranke, ali i ustaša.¹⁴ Tako je koprivničko desno krilo HSS-a, što ga je potpomagalo vodstvo HSS-a iz Zagreba, provodilo žestoku kampanju protiv komunista, koristeći novoosnovane postrojbe seljačke i građanske zaštite, postavljajući svoje ljude po općinama i na kotaru, surađujući i povezujući se s mjesnim »frankovcima« koji djeluju u podružnici Narodne uzdanice u Koprivnici te još nekim društvima i organizacijama, a i s mjesnim klerikalcima. No, komunisti im nisu ostali dužni, što se posebno vidjelo za općinskih izbora 19. svibnja 1940. te poslije njih. Prije izbora komunisti su u Koprivnici rasturili letak »*Otvoreno pismo Središnjeg odbora KPH*« kojim se razobličuje politika vodstva HSS-a u novoj političkoj situaciji.¹⁵ Istodobno su komunisti podržali nosioca liste Tomu Čikovića, kandidata lijevog krila HSS-a, koja je uvjerljivo pobijedila na izborima, i potom organizirali razne druge aktivnosti.¹⁶ Vijest o pristupanju Kraljevine Jugoslavije 25. ožujka 1941. Trojnom paktu (nacističkom Trećem Reichu, fašističkoj Kraljevini Italiji i militarističkom carskom Japanu) izazvala je ogorčenje i javnu osudu koprivničkih i podravskih komunista, za razliku od ustaša i pripadnika desnog krila HSS-a.¹⁷ Kada je bilo jasno da se rat ne može izbjeći (počeo 6. travnja 1941.), većina je komunista otišla u vojsku te sudjelovala u otporu postrojbama Trećeg Reicha, ali nisu mogli spriječiti neminovan brzi krah vojske Kraljevine Jugoslavije u tome ratu koji je završio 17. travnja bezuvjetnom kapitulacijom, a prije toga 10. travnja 1941. i proglašenje *Nezavisne Države Hrvatske*. Koprivničko područje, s obzirom na prometnice i geostrateški položaj, našlo se od samog početka do kraja rata u žiži zbivanja izloženo ratnim razaranja i ljudskim stradanjima.

¹⁴ O tom procesu diferencijacije u redovima HSS-a javnost je bila izvješćivana i putem proglasa. Tako u jednom takvom letku koji se širio tijekom veljače i ožujka 1940., koji su vlasti zabranile, uz ostalo je pisalo: »*Posljednjih dana na području Banovine Hrvatske i u selima vrši se vrlo intenzivna borba između dojučerašnjih saveznika HSS i ljevičara-komunista. Ljevičari su poduzeli na svim stranama vrlo zamašnu akciju, da odvoje svoje simpatizere od pristaša dr. Mačeka. Na nekim mjestima naročito u Primorju i u Podravini i u većim industrijskim gradovima oni uspijevaju, da iz pokreta HSS izdvoje praktički najaktivnije elemente. Mjere, koje je Banska vlast poduzela radi pariranja ove akcije imale su sasvim obratan učinak jer su njima nezadovoljni i tzv. demokratski elementi*«. HDA, Fond: Banska vlast Banovine Hrvatske - Odjeljak za državnu zaštitu, br. 11321/ 2. III. 1940. Letak »*Posljednjih dana*« - zabrana rasturanja.

¹⁵ HDA, Letci KPH 1940. Prema policijskim izvješćima letak se u Koprivnici pojavio 28. ožujka 1940. i potom u još nekim mjestima na području koprivničkog kotara.

¹⁶ Tako su u dogovoru s članovima lijevog krila HSS-a komunisti 1940. razbili jedan sastanak desnog (prema njihovu mišljenju reakcionarnog) krila HSS-a u Koprivnici, a u susjednom Ludbregu onemogućili da skupina frankovaca širi ustaške letke. Potkraj 1940. u Poljancu su organizirali masovni sastanak HSS-a, kojem je prisustvovala jedna skupina s područja Koprivnice, s kojega je upućeno pismo dr. V. Mačeku, predsjedniku HSS-a, i potpredsjedniku Vlade Kraljevine Jugoslavije, sa zahtjevom za borbu protiv opasnosti od fašizma, za demokraciju i sklapanje saveza sa SSSR-om. Takav širi antiratni sastanak, na kojem sudjeluje i skupina s koprivničkog kotara, komunisti su organizirali u istom selu početkom 1941. uoči njemačkog napada na Kraljevinu Jugoslaviju, a rukovodio mu je Josip Kraš, član CK KPH.

¹⁷ Tako su, primjerice, komunisti Đelekovca organizirali prosvjedni miting na kojem je govorio Gabrijel Santo, član Okružnog komiteta KPH Varaždin, a komunisti u Virju i Miholjancu organizirali su prikupljanje potpisa protiv pristupa Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu, koji su poslani Vladi u Beograd.

ODNOS USTAŠA PREMA HSS-u NA KOPRIVNIČKOM PODRUČJU I U USTAŠKOM LOGORU DANICA OD 10. TRAVNJA 1941. DO 1. RUJNA 1942. GODINE

Potrebno je ukazati na to da se predratna konfrontacija između ustaša i HSS-a sada odvija u izmijenjenim okolnostima, u kojima ustaški pokret ima vlast, a HSS je zabranjen i potisnut u ilegalu te dobiva kvalitetno drukčiji karakter.

U tome razdoblju osnovni cilj ustaškog rukovodstva na čelu s dr. A. Pavelićem prema HSS-u, koji je 1938. na izborima dobio više od 800.000 glasova, bio je da se njegov dotadašnji utjecaj što brže i potpunije suzbije, a u konačnici HSS kao stranka likvidira, s tim da se poustaši u njoj sve ono na što se računalo u stvaranju ustaškog političkog sustava u NDH. U ostvarenju toga cilja imamo nekoliko uvjetno rečenih etapa.¹⁸ Za naše razmatranje karakteristične su prve četiri.

- Prva traje od proglašenja NDH 10. travnja pa do 10. lipnja 1941. kada ustaše od HSS-a preuzimaju vlast.
- Druga etapa počinje od 11. lipnja 1941. kada se odredbom MUP-a NDH zabranjuje rad svim političkim strankama, pa i HSS-u, i tada počinje ustaški političko-ideološki obračun s njim.
- Treća etapa počinje početkom kolovoza i najintenzivnija je u rujnu 1941., a odnosi se na ustaško nastojanje neposrednog pristupanja organizacije HSS-a u ustaški pokret.
- Četvrta etapa počinje početkom 1942., a vezana je uz ustaško stvaranje Hrvatskog državnog sabora.

Sve te etape odnosa ustaškog vodstva prema HSS-u provodile su se i na koprivničkom području, gdje je u tome razdoblju postojao i logor Danica u koji su ustaše zatvarali pojedine bivše rukovodioce i članove HSS-a kako bi kod nekih utjecali na to da se priključe ustaškom pokretu, a većinom kako bi ih kao političke protivnike u potpunosti onemogućili u političkom djelovanju. Zato ćemo ukratko na to ovdje ukazati.

1. Odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom području od proglašenja NDH 10. travnja pa do preuzimanja vlasti početkom lipnja 1941. godine

Rat je zahvatio i koprivničko područje. Uz vojsku i policiju važno mjesto u uspostavi reda i mira te održavanju vlasti imala je Hrvatska gradska i seljačka zaštita, kao legalna organizacija HSS-a. Na području Koprivnice postojala je pukovnija zaštite i njezin zapovjednik bio je Đuro Čiković, a predsjednik gradske organizacije HSS-a i gradonačelnik Koprivnice bio je Tomo Čiković, Miškinin vjerni suradnik, a predsjednik Kotarske organizacije HSS-a Koprivnica bio je Franjo Gaži. U tom razdoblju, uz Đuru Čikovića, posebno su se isticali Alojz Sabadi, zapovjednik prvog bataljuna Zaštite, i Stjepan Petričević, zapovjednik čete HGZ-a u Koprivnici. Oni su sa Zaštitom od 12. travnja 1941. izveli niz uhićenja tzv. nepoćudnih elemenata, pretežno pristaša jugoslavenskih režima, prije svega »četnika«, koje su potom predali ustašama, a oni smjestili u logor Danicu.¹⁹

Kako preko Koprivnice prolazi jedna od glavnih cesta i pruga Budimpešta - Zagreb, starojuoslavenska vojska je prije samog rata izradila sustav fortifikacija na tom području. Tako su

¹⁸ Opširnije o tome na području Hrvatske 1941. - 1945. vidi: Fikreta Jelić-Butić, *Hrvatska seljaka stranka*, Zagreb, 1983.

¹⁹ Vidi: Zdravko Dizdar, *Ljudski gubici logora »Danica« kraj Koprivnice 1941. - 1942.*, Časopis za suvremenu povijest 34, br. 2. Zagreb, 2002., , str. 377-407. Daljnji podaci o logoru Danica su iz toga rada, gdje su navedeni korišteni izvori i literatura.

nakon izbijanja rata minirana dva mosta, kod Botova i Drnja, te je tako sva komunikacija prekinuta kako bi se njome spriječio prodor Nijemaca iz Mađarske. Ubrzo se sve izrazitije počeo osjećati utjecaj tzv. pete kolone, kako u vojsci tako i na terenu. *Pored malobrojnih ustaša tu su se uključili članovi desnog krila HSS-a, koje je ovdje bilo u manjini, posebno preko HGZ i HSZ gdje su imali većinu.* Tako je koprivnički gradski senator Milivoj Somogy (Šomođi) iz redova desnog krila HSS-a odmah nakon proglašenja NDH postao rukovodilac Povjerenstva Glavnog ustaškog stana za grad i kotar Koprivnicu. No, bio je to vrlo kratko te su se od tada na toj funkciji nalazili ustaše, i to najprije Martin Nemeć od 5. svibnja do 4. lipnja 1941., zatim Nikola Herman od 4. lipnja do kraja srpnja 1941. i od tada pa do 19. rujna 1941. Stjepan Pižeta. Oni su izvršili organizaciju ustaša na području kotara, osnivajući po općinama ustaške tabore, a u Koprivnici ustaški logor. Ovo povjerenstvo, a nakon njegova ukidanja logornik ustaškog logora neposredno rukovodi i logorom Danica. Istodobno je djelovala i ustaška civilna vlast s osnivanjem Velike župe Bilogora u Bjelovaru u čiji je sastav ulazio i koprivnički kotar koji se dijelio na upravne općine i grad Koprivnicu. U cilju održavanja reda i mira, odnosno ustaškog pokreta na koprivničkom je kotaru organizirano sedam oružničkih postaja, u gradu gradsko redarstvo te željezničko i pogranično redarstvo s odgovarajućim brojem ljudi. U Koprivnicu se u rujnu 1941. smješta jedna domobranska pješaka, a u studenome i jedna koturaška bojna te osniva Posadno zapovjedništvo s odgovarajućim jedinicama, čime je grad pretvoren u garnizon. I ovdje se od prvog dana proglašenja NDH počelo s različitim oblicima terora koji se, uz druge oblike, manifestirao hapšenjima i upućivanjima u logore, među kojima i oko 800 ljudi s kotara u logor Danicu.

Ideju o osnivanju logora Danica kraj Koprivnice dao je netko od koprivničkih ustaša u Italiji koji su se tada nalazili tamo s Pavelićem, možda Mijo Bzik. To se nameće kao logično razmišljanje jer se nakon proglašenja NDH i dolaska te grupe ustaša na čelu s dr. Antom Pavelićem u Zagreb iz Italije 15. travnja 1941. odmah pristupilo realizaciji te ideje. Tako se, prema podacima iz nekih dokumenata Zapovjedništva Poglavnikove tjelesne bojne (dalje ZPTS-a), vidi da su po dolasku u Zagreb istoga dana izvršena tzv. *udjelba službovanja* njezinih članova pa tako i grupe određenih za logor Danicu. Prema matičnom listu ZPTS-a, Stjepan Pižeta je 15. travnja 1941. udijeljen na službovanje za političkog logornika u »*sabiralištu logora Danica*« na položaju zapovjednika. Na toj dužnosti, prema tome listu, Pižeta ostaje do 1. listopada 1941. U Koprivnicu »*na dužnost*« tada je udijeljeno još sedam ustaša emigranata, i to poručnik Martin Nemeć, razvodnik Pavao Vidović, rojnik Josip Dadić te ustaše Stjepan Ranić, Stjepan Karoglan, Jure Budimlić i Tomo Posejzi. Uz Nemeca, i Posejzi je bio iz Podravine. Svi su oni pušteni kući da posjete rodbinu te su se 18. travnja 1941. vratili u Zagreb. Tu su i pismeno dobili nalog o zadacima koje su trebali izvršiti. Tom je prilikom Martin Nemeć postavljen na dužnost povjerenika Povjerenstva Glavnog ustaškog stana za grad i kotar Koprivnicu. Isti su dan svi oni stigli u Koprivnicu. Nemeć preko Gradskog poglavarstva organizira prehranu svoje grupe u Gradskoj javnoj bolnici u Koprivnici, koja počinje od sutradan, tj. 19. travnja 1941. godine. Istodobno on poduzima i sve potrebne mjere za organiziranje logora Danica, oduzima ključeve od Valka Dubravca, bivšeg službenika Danice, postavlja ustašu Pavla Gažija za zapovjednika ustaške straže u logoru, koja se sastojala od nekolicine stražara, a tog dana stižu i prvi logoraši pojedinci uhićeni u gradu ili okolici. Nemeć osniva posebno Povjerenstvo GUS-a za grad i kotar Koprivnicu od svojih povjerljivih i pouzdanih ljudi te obavlja prijem novih ustaša. Ti prvi logoraši Danice od 18. pa do 24. travnja 1941. uglavnom su obavljali popis inventara u logoru, gdje je, uz predmete i alate u skladištu, bila i znatna količina hrane. S obzirom na to da je *već u Koprivnici djelovalo Povjerenstvo na čelu s gradskim senatorom Milivojem Somogyjem*, uz kojega su stajali pojedini zapovjednici Zaštite, kao primjerice Alojz Sabadi, ove su Nemećeve mjere naišle na otpor koji je rezultirao i napadima na njegovu obitelj. No, kako su uz Nemeca bili najistaknutiji ustaški funkcioneri i sam

Pavelić, on je i službeno od 23. travnja 1941. počeo nastupati kao povjerenik Povjerenstva GUS-a za grad i kotar Koprivnicu izdajući oglase, naredbe, razrješenja i postavljenja na dužnosti i slično. No, *Somogy* se nije mirio s time te je 24. travnja 1941. isposlovao i bio primljen i kod dr. Ante Pavelića u audijenciju. Čini se da je Pavelić htio naći neki kompromis, ali ne odričući se Nemeca. Prema dokumentima vidimo da se *Somogy* nije mirio sa svojim odstupanjem i uklanjanjem svojih ljudi s položaja u gradu i na terenu te i dalje nastupa i potpisuje se kao povjerenik Povjerenstva, kao i Nemeć. Vjerojatno je i to razlog slabog pristupa u ustaški pokret na terenu. Tako je od deset općina u kotaru, u kojima je prema popisu stanovništva 1931. živjelo 44.615 stanovnika, od kojih je bilo 38.911 rimokatolika, uglavnom Hrvata, samo se u tri općine uspjelo do 1. svibnja 1941. upisati u svakoj od njih po pet ljudi u ustaše, i u gradu Koprivnici, koja je 1931. brojala 9472 stanovnika, od kojih je bilo 8705 rimokatolika, samo se deset ljudi upisalo u ustaše. Ovdje su izuzeti stražari u logoru Danica. Da bi se stanje raščistilo, u Koprivnicu je 4. svibnja 1941. službeno po »*nalogu Poglavnika*« stigao profesor Aleksandar Seitz. U svom izvještaju Seitz navodi *Somogyja* kao povjerenika, a Nemeca samo kao ustašu. Obojicu je pojedinačno saslušao, a zatim zajedno te potom po nalogu postupio smijenivši grupu ljudi koje je podupirao *Somogy*, a bilo je i riječi o logoru Danica. Time je presuđeno u korist Martina Nemeca te je on već sutradan, tj. 5. svibnja 1941. rješenjem Ministarstva unutrašnjih poslova NDH (dalje MUP-a) službeno postavljen za ustaškog povjerenika Povjerenstva GUS-a za grad i kotar Koprivnicu.

U tom svojstvu Nemeć izdaje oglas kojim poziva građanstvo i sve osobe HSS-ove Zaštite da predaju oružje, kao i svu nađenu opremu. Organizator Zaštite za Podravinu Nikola Novaković je *uhićen*, a potom *likvidiran*. Nemeć je potom uhitio *ostale* rukovodioce Zaštite s područja kotara Koprivnica, a Zaštitu *razoružao*. Neki od uhićenih dovođeni su i u logor Danica, a većinom su bili u koprivničkom zatvoru. Nastojalo ih se uvjeriti da polože prisegu (zakletvu) na vjernost Poglavniku i NDH te da stupe u ustaški pokret te će biti *pušteni iz zatvora*. Neki su to učinili odmah ili malo kasnije, kao primjerice Alojz *Somogy*, dok su drugi odbili stupiti u ustaški pokret, ali su ipak svi potom pušteni na slobodu. Tako su odmah u početku HGZ i HSZ likvidirani kao rivali ustašama u podjeli vlasti na području Podravine. To je vjerojatno utjecalo na to da Nemeć *nije uspio izvršiti organizaciju ustaša na terenu, kao i cjelovitiju organizaciju logora Danica*, što će izvršiti njegov nasljednik Nikola Herman, imenovan 4. lipnja 1941. za koprivničkog ustaškog logornika i postavljen na čelo tamošnjeg ustaškog Povjerenstva GUS-a.

Svakako su sve te aktivnosti imale odraz i na logor Danica. Prijelomni trenutak u organiziranju logora predstavlja onaj kada je Martin Nemeć počeo i službeno nastupati kao povjerenik Povjerenstva, tj. od 25. travnja 1941. Iz dokumenata se vidi da je, osim Nemeca, koji je već od 15. travnja 1941. kao povjerenik Povjerenstva bio istodobno određen i za zapovjednika logora, bila bitna odluka ministra MUP-a NDH da se od 25. travnja 1941. kod Povjerenstva u Koprivnici zaposle i stražari logora Danica. Na osnovi te odluke isti je dan Povjerenstvo odlučilo da se za zapovjednika logorske straže u Danici odredi ustaša Đuro Šajatović, ratar iz Bačkovice, i za njegova zamjenika Pavao Gaži, trgovac.

Zatočenici logora Danica bili su građani NDH, a u manjem broju i susjednih krajeva bivše Jugoslavije i nekih europskih država, a koji su se neposredno nakon okupacije i proglašenja NDH zatekli na njezinu području. Bili su različitih nacionalnih, političkih i vjerskih opredjeljenja, kao i različitog socijalnog sastava. Uhićivani su i upućivani u logor Danicu prema zapovijedima najviših ustaških predstavnika MUP-a NDH. Na osnovi dosadašnjih istraživanja poimenično se moglo ustanoviti oko 2500 logoraša Danice, a na osnovi izjava i istrage nakon rata utvrdilo se da je kroz ovaj logor tijekom njegova postojanja i rada »prošlo oko 5600 zatočenika«. Ako se ide prema tadašnjoj administrativnoj podjeli NDH od ukupno 22 velike župe, prema sadašnjim istraživanjima, s područja 21 župe nalazili su se zatočenici u logoru Danici, kao i grada Zagreba

koji je bio u položaju velike župe. Ako to želimo pobliže reći, onda je u logoru Danici od 142 kotara bilo zatočenika s područja njih 80, a od 18 kotarskih ispostava iz njih 5, dok je od 31 grada zatočenika bilo iz 25 gradova. S područja današnje Republike Hrvatske iz svih slavonskih i banijskih općina te gotovo svih općina sjeverozapadne Hrvatske i Korduna bilo je zatočenika u logoru Danica, a iz ostalih krajeva ih nema ili je riječ samo o pojedincima ili manjim grupama. S područja koja su okupirali i anketirali Italija i Mađarska nije bilo zatočenika u logoru Danica. Što se tiče područja današnje države Bosne i Hercegovine, zatočenici su uglavnom stizali iz općina i gradova vezanih za komunikaciju dolinom Neretve i Bosne, a gotovo ih uopće nema s područja Bosanske krajine, istočne Bosne i Hercegovine, osim ponekog pojedinca. Što se tiče postupka pri hapšenju i dovođenja u logor Danica te o njihovoj daljnjoj sudbini, najbolje ilustriraju objavljene izjave samih preživjelih zatočenika. Većina je prikupljana u pojedinim centrima, kao što su primjerice Mostar, Sarajevo, Derventa, Vinkovci, Osijek, Sisak, Ogulin, Zagreb, i odatle je transportirana uglavnom preko Zagreba, gdje se zadržavala kod policijskih vlasti NDH, i potom upućivana u logor Danica.

Prvi pojedinačni logoraši smještaju se u logor Danica 18. travnja, a potkraj mjeseca stižu i prve veće grupe. Tako je već 4. svibnja 1941. u njemu bilo 763 logoraša, 18. svibnja 1007, 30. lipnja 2175 i 15. srpnja 2656 *logoraša*, a broj se ustaških *stražara* od 67 u travnju do sredine srpnja popeo na više od 100. No, tada iz logora odlaze transporti zatočenika u druge logore pa je u srpnju 1941. od onih 2656 logoraša njih 1960 bilo prebačeno u logor Gospić, a 76 ih je bilo pušteno.

Članovi HSS-a dospijevali su u logor Danica i druge ustaške logore u NDH prema političkom i rasnom kriteriju, a nekolicina i zbog kriminala. Prema političkom kriteriju u logor Danica bivši članovi HSS-a dospijevali su:

- a) zbog svoje jugoslavenske orijentacije (pr. dr. Vlado Malančec, odvjetnik i koprivnički gradonačelnik 1929. koji je prišao režimu i njegovoj novoosnovanoj stranci JNS-i; dr. Ante Šumatović, odvjetnik u Križevcima, i dr. Bogan (Bolša) Milašinović, liječnik iz Vinkovaca);
- b) zbog prokomunističke orijentacije, bilo da su sumnjičeni ili bili članovi i aktivisti Komunističke partije Jugoslavije te suradnici partizanskog pokreta (dr. Željko Selinger²⁰ i prof. Ivica Hirschl iz Koprivnice /kao članovi KPH/, dr. Franko Winter iz Bjelovara, koji je bio član Okružnog komiteta KPH Bjelovar, Zlatko Prica, slikar iz Samobora »*radi sumnje da simpatizira sa komunizmom*«, Josip Marjanović iz Velike Soline kod Petrinje, kao član Kotarskog komiteta KPH Glina) i
- c) zbog toga da bi se utjecalo na njih da pristupe ustaškom pokretu (nekoliko članova rukovodstava bivšeg HSS-a na čelu s Mihovilom Pavlekom Miškinom).

Prema *rasnom kriteriju* u logor Danica te potom u druge ustaške i njemačke nacističke logore dospjeli su mnogi članovi HSS-a Židovi i Romi (Cigani), i to najviše iz grada Koprivnice i s područja koprivničkog i đurđevačkog kotara (uglavnom u srpnju 1941.) u kojima su gotovo svi stradali.

Prema *kriminalnom kriteriju* u logor Danica dospjela je manja skupina članova HSS-a, većinom iz Zagreba, među kojima je nekolicina bila rodnom s područja Podravine, »*radi kriminala*«, tj. zbog krađa, prostitucije, pijanstva i sličnih prekršaja. Oni su uglavnom kažnjavani na vremenske kazne te su nakon izdržavanja kazne puštani na slobodu.

²⁰ Opširnije o njemu vidi prilog njegova koprivničkog kolege liječnika dr. Milivoja Kovačića: »*Koprivnički liječnik dr. Željko Salinger*«, *Podravski zbornik* 16, Koprivnica, 1990., str. 82-89.

S područja Koprivnice u logoru Danica bilo je najviše logoraša, njih oko 800, te i najviše članova bivšeg HSS-a, dospjelih prema nekom od gornjih kriterija. Nažalost, trenutačno samo za 553 tih logoraša postoje osobni podaci, od kojih je 319 bilo muškog, a 234 ženskog spola. Prema nacionalnoj pripadnosti bio je 431 Židov, 95 Srba, 15 Hrvata, 6 Roma i 1 Slovenac. Oni za koje nedostaju podaci bili su uglavnom Romi.²¹ Većinom su u srpnju bili upućeni u druge logore, gdje su potom uglavnom stradali, a samo ih je 30-ak preživjelo.

Ustaše su i pojedine prvake SDS-a, koji su s HSS-om, činili Seljačko demokratsku koaliciju i dijelili vlast u Banovini Hrvatskoj, također uhitili i otpremili u logor Danicu i druge logore (primjerice dr. Dragutin Martinjak, odvjetnik iz Križevaca), gdje su uglavnom stradali.

Potrebno je istaknuti izbijanje na površinu onih elemenata iz redova HSS-a koji su prije rata u njemu bili prikriveni nosioci proustaških tendencija, a u novoj situaciji, pristupanjem ustaškom pokretu, oni postaju glavni oslonac ustaškog režima u akciji likvidiranja HSS-a i pokušajima njegova poustašivanja, a takav dio Zaštite postaje prva oružana sila ustaša. Isto je tako potrebno upozoriti na to da dotadašnji HSS-ov administrativni i upravni aparat nastavlja obavljati funkcije te se formalno uključuje u ustaški pokret polaganjem prisege. No, ubrzo se iz njega počinjju odstranjivati svi oni ustašama »nepodobni elementi«.

²¹ Najdrastičniji teror koji je prerastao u genocid izvršen je nad više od 420 koprivničkih Židova (s područja grada i koprivničkog kotara, ali bez onih s đurđevačkog područja /Virje i Molve, a koji su ulazili u sastav tadašnje koprivničke Židovske općine/). Ovdje su ustaše požurivale da ne zaostanu s drugim mjestima, vjerojatno zato što su Židovi u Koprivnici, bez obzira na brojnost, bili ekonomski najjača nacionalna grupa. Prve odredbe, naređenja i zabrane koje Martin Nemeć nakon dolaska iz Zagreba u Koprivnicu kao ustaški povjerenik donosi odnose se upravo na Židove. To su zabrane polaska u javne lokale i kina, isticanje nacionalnih zastava na židovske kuće, kupovina do određenog vremena na tržnici. Učenici i studenti židovske vjeroispovijesti morali su nositi žute trake. Židovi su morali i označiti svoje trgovine posebnim oznakama. Istodobno im je postavljanjem posebnih povjerenika u trgovine Židova oduzeto pravo slobodnog raspolaganja njihovom imovinom. Pojedini Židovi se hapse i interniraju u logor Danica, a među prvima dr. Željko Selinger, liječnik, već 25. travnja 1941. Pavelićeva odredba od 28. travnja 1941., kojom proglašava Židove odgovornim za širenje lažnih uznemiravajućih vijesti te smetnju i otežavanje opskrbe pučanstva te zato naređuje pored kaznenopravne odgovornosti i upućivanje istih u »zatočenička zbirališta pod vedrim nebom«, omogućila je i koprivničkim ustašama da postupe po istoj. Tako je noću 22. na 23. srpnja 1941. izvršeno masovno hapšenje koprivničkih Židova i njihovo upućivanje u logor Danica. Samo ih je 12, uglavnom starijih osoba te onih koji nisu bili u evidenciji, izbjeglo hapšenje. No, i ova lica su 1942. uhapšena i upućena u logore, izuzevši dvije stare žene i jednog inženjera koji je ustašama bio potreban na električnoj centrali. Židovi internirani u logor Danica su opljačkani, oduzete su im sve vrednije stvari i novac, a potom su drugi dan na večer upućeni vlakom u Zagreb, a odatle u Gospić, dio dalje u logor Slana na otoku Pagu, a dio u logor Jadovno, svi preživjeli potom su prebaćeni u logor Jastrebarsko te dalje u Jasenovac, a dio u logor Krušćicu, odakle muškarci u logor Jasenovac, a žene i djeca u Loborgrad te potom 1942. u logor Auschwitz. Pojedinci su stigli i u druge ustaške i njemačke logore. Samo 12 koprivničkih Židova je uspjelo preživjeti rat, i to dvojica koji su se našli u zarobljeničkom logoru kao starojugoslavenski rezervni oficiri, par kojima je priznato arijevsko pravo, nekoliko starica i nekoliko koji su se skrivali kod koprivničkih građana te tako izbjegli hapšenja i smrt. Od svih koprivničkih Židova koji su bili u logoru Danica gotovo svi su stradali. Prema spolu 173 bilo je ženskog, a 164 muškog spola, od čega je 39 bilo djece od 1. do 15. godine starosti. Njihovu socijalnu strukturu pokazuju i sljedeći podaci: čak 75 su bili trgovci, 78 je bilo domaćica, 34 đaka, po 4 liječnika i činovnika, 3 birtaša, po 2 studenta, mesara, ljekarnika, frizerke, krojačice, profesora, zubotehničara i namještenika te po 1 predsjednik suda, odvjetnik, pravnik, tvorničar, špediter, kavanar, otpremnik, kreator, inženjer, veterinar, umirovljenik, ubogar, bravar, naučnik, podvornik, radnik i ratar. U logoru Jasenovac stradalo ih je 77, u logoru Loborgrad 25 te po 1 u logorima Gospić, Jadovno, Stara Gradiška i Lepoglava, dok su svi ostali stradali u njemačkim logorima, a najviše u Auschwitzu. Ne treba posebno isticati, jer se to već zna, da je poslije njihova odvođenja njihova pokreta imovina opljačkana, a nepokretna rasprodana raznim ustašama i pojedinim gramzivcima često u bescijenje. Prema procjeni, 1945. ta je imovina iznosila 40 milijuna dinara vrijednosti iz 1939. godine.

2. Odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom području nakon zabrane njegova rada 11. lipnja 1941. godine

Odredbom MUP-a NDH od 11. lipnja 1941. zabranjen je rad svim političkim strankama pa tako i HSS-u te tada počinje ustaški političko-ideološki obračun s njim. Zabranom HSS-a ustaše počinju snažnu promidžbenu kampanju protiv njega u svome tisku (uključujući i *Koprivnički Hrvat*), kako bi se od njega odvojilo i sebi privuklo hrvatsko seljaštvo pod sloganom da je ono »temelj ustaške države«, koja je »seljačka država« i izražava vitalne interese hrvatskog seljaka, nastojeći istaknuti kako je hrvatsko seljaštvo prihvatilo i pozdravilo proglašenje NDH. U tome je, imenovanjem 11. srpnja 1941. Andrije Betlehema, seljaka iz Peteranca, ustaškim stožernikom, Koprivnica dobila istaknuto mjesto. No, ustaška promidžba morala je imati određenog obzira prema nekim povijesnim trenucima u razvojnoj liniji HSS-a, posebno prema osobi Stjepana Radića, kao glavnog ideologa i utemeljitelja hrvatskog seljačkog pokreta, te stajalištu kako hrvatski seljak »nasilja i krvi neće«. Zato su one taj pokret ocijenile kao »patriotski domovinski pokret« ističući da on nije »još uvijek bio nacionalistički pokret«. Manipulirajući učenjem S. Radića, isticali su da je sve ono što je on počeo bila prva etapa koja je prethodila borbi ustaškog pokreta s Pavelićem na čelu. Tako je Pavelić dan atentata na Radića i drugove u beogradskoj Skupštini 20. lipnja odredio kao dan »uspomene hrvatskih mučenika«, što je posebno popraćeno u tisku. Posebno se isticala navodna Radićeva izreka »Nikada više u Beograd! Ostaje slobodna država Hrvatska i treba da je oživotvorimo/«, koju je upravo 13 godina potom oživotvorio njegov zastupnički drug poglavnik dr. A. Pavelić.²² Glavni cilj napada ustaške promidžbe bila je politika HSS-a s dr. Vladkom Mačekom na čelu. Počelo se napadima na dio vodstva HSS-a koji je emigrirao s jugoslavenskom vladom s dr. Jurajem Krnjevićem na čelu, »kojeg je engleska promidžba unajmila da brani Englesku i njene saveznike da napada NDH«. Za ustaško vodstvo bilo je vrlo važno što su u tu propagandu uspjeli uključiti kćer Stjepana Radića, Milicu Devčić-Radić, čiji komentari u to vrijeme izlaze u »Hrvatskom narodu«. Zatim slijedi napad na vodstvo HSS-a u zemlji s Mačekom na čelu, s određenim obzirom, ali s negacijom njegove dotadašnje politike. Posebno se to čini u ustaškom tjedniku NDH, pokrenutom u svibnju 1941., a namijenjenom uglavnom selu. Bit promidžbe svodi se na to da je poglavnik dr. A. Pavelić nosilac borbe za NDH, a ne dr. V. Maček. Takvu promidžbenu akciju nametao je razvoj političke situacije u NDH, gdje se posebno ističu dva nova bitna trenutka. Jedan je bio mučan odjek ustaškog terora (posebno prisutan i na području Podravine - osnivanjem logora Danica, brojnim uhićenjima prema političkom kriteriju »nepoćudnih elemenata«, ali i po rasnom kriteriju /Židova i Roma/, njihovo upućivanje u logor Gospić te dalje logor Jadovno nedaleko od Gospića i logor Slana na otoku Pagu, gdje su većinom likvidirani) i odjek Rimskih ugovora (kojima je velik dio hrvatskog teritorija ustupljen Italiji te je NDH stavljena u potpuno podređen položaj). Drugi je bio početak pobune i oružanog ustanka na području NDH, prije svega onog predvođenog KPJ, ali i onog predvođenog pojedinim četnicima. Zato će se prići sljedećoj fazi sa željom da se jednom deklarativnom izjavom cijelog »bivšeg HSS-a« izrazi podrška Poglavniku »u izgradnji NDH«, nadajući se tako okupiti više predstavnika bivšeg HSS-a, čime bi u ime »hrvatskog seljačkog pokreta« dobio veću mogućnost za vođenje daljnje politike te pokušao premostiti sve veći jaz između ustaša i stanovništva, u prvom redu seljačkoga.

²² Vidi primjerice: *Novi list*, br. 52, Zagreb, 20. lipanj 1941., str. 5.

3. Ustaško nastojanje tijekom kolovoza i rujna 1941. na pristupanju koprivničke bivše Kotarske organizacije HSS-a u ustaški pokret

Već tijekom lipnja 1941. (posebno u vezi s danom »*uspomene hrvatskih mučenika*«) pokrenuta je i u Podravini šira akcija za uključivanje u ustaški pokret predstavnika i organizacija bivšeg HSS-a. Tako je tada u srpnju bivša Kotarska organizacija HSS-a Đurđevac dala izjavu o pristupanju u ustaški pokret, a tijekom kolovoza i rujna 1941. i bivša Kotarska organizacija HSS-a Ludbreg te 15 mjesnih organizacija u Podravini.²³ Poseban je pritisak ustaška vlast vršila prema rukovodstvu bivše Kotarske organizacije HSS-a u Koprivnici da pristupi ustaškom pokretu i da da izjavu, upravo zato što je tu bilo najjače i najutjecajnije lijevo krilo HSS-a na čelu s Mihovinom Pavlekom Miškinom. Tako 1945. pred Zemaljskom komisijom Stjepan Prvčić, tada predsjednik Okružnog NOO-a Bjelovar, o tome iskazuje u »*srpnju 1941. bili smo pohapšeni u gradu i kotaru Koprivnici pripadnici HSS, a među njima sada pok. Mihovil Pavlek Miškina iz Đelekovca, Gaži Franjo, potpredsjednik Federalne vlade Hrvatske, rodom iz Hlebina, Gaži Tomo iz Koprivnice i ja*«. Prema Prvčiću, među ustaškim vlastima vladala je podvojenost, jedni su bili za to da ih se likvidira, a drugi (među kojima su bili Franjo Heglević, koprivnički kotarski predstojnik, i doglavnik Andrija Betlehem iz Peteranca) da ih se »*pusti na slobodu, jer da bi mogli služiti režimu*«. Bili su zatvoreni u zatvoru Gradske policije u Koprivnici, ali su neki bili i u logoru Danica. Tako dr. Ante Šumanović, zatočenik logora Danica, u jednom poslijeratnom službenom iskazu navodi »*tamo (tj. u logoru Danici - Z.D.) sam bio zatvoren s prijateljem Miškinom, narodnim zastupnikom HSS*«, a tu je bilo zatvoreno i nekoliko »*Mačkovih političkih sekretara seoskih organizacija*« bivšeg HSS-a s područja koprivničkog kotara.²⁴ U Zagrebu je 10. kolovoza 1941. održan politički skup na kojem je Janko Tortić pred Pavelićem pročitao izjavu s potpisima 126 zastupnika i funkcionara HSS-a te ostalih organizacija Hrvatskog seljačkog pokreta kojom pozdravljaju osnivanje NDH i njezina Poglavnika te se pridružuju hrvatskom Ustaškom pokretu, pozivajući i ostale iz bivšeg HSS-a da se naknadno pismeno pridruže njihovoj izjavi, osuđujući one predstavnike HSS-a koji sudjeluju u radu izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije u Londonu. No, kako se radilo uglavnom o nižim funkcionarima bivšeg HSS-a, jer među njima nije bilo nikoga iz užeg HSS-ova vodstva, to je ustaško vodstvo nastojalo privući i one druge koji su uglavnom ostajali uz svoga vođu dr. V. Mačeka, provodeći njegovu politiku čekanja.²⁵ U vezi s tim činom Eugen Kvaternik, ravnatelj RAVSIGUR-a i državni tajnik, 11. kolovoza zapovjedio je svim područnim vlastima, pa tako i onima na području Velike župe Bilogora, da »*sve pristalice i funkcionare bivše Hrvatske Seljačke Stranke, a koji se nalaze u zatvorima na tamošnjim područjima, u koliko nisu izraziti i opasni ljevičari, odmah pustiti na slobodu*«. Tako je tog istog dana postupio Stjepan Pižeta, koprivnički ustaški logornik, te, prema iskazu dr. Franka Wintera, »*na svoju ruku pustio iz logora oko 50 logoraša i to onih koji su bili učlanjeni u HSS*«, uključujući i Wintera.²⁶ Pušteni su tada i neki članovi drugih stranaka (SDS-a...), kao primjerice dr. Ante Šumanović, dr. Bogdan Milašinović i dr. Dragutin Martinjak.²⁷ Tada su pušteni i koprivnički članovi HSS-a uz ograničeno kretanje te se od njih očekivalo da daju izjavu koju oni očito nisu bili spremni dati. Zato je Ivan Kraljić, bivši narodni zastupnik HSS-a za Koprivnicu, koji se već prije uključio u ustaški pokret, sazvao 27. kolovoza 1941. u Koprivnici sastanak pozvavši

²³ *Hrvatski narod*, Zagreb, 10. VII. i 19. IX. 1941.

²⁴ HDA, ZKRZ Zh br. 20.520, te M. Landercy, *Kardinal Alojzije Stepinac*, Đakovački Selci, 1989., str. 97.

²⁵ F. Jelić Butić, *HSS ...*, n. dj., str. 296-297. gdje je dan i potpuni tekst izjave.

²⁶ HDA, KP-100/4773. Izvješće dr. Franka Wintera Okružnom komitetu KPH Bjelovar o svom radu do dolaska »*na oslobođeni teritorij*«.

²⁷ HDA, ZKRZ Zh br. 20.520. Zapisnik dr. Ante Šumanovića od 27. X. 1942. u Komeserijatu za izbjeglice i preseljenike u Beogradu.

»sve Hrvate, osobito pristaše biv. HSS«, a »radi IZJAVE vjernosti i odanosti Poglavniku i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, te suradnje svih Hrvata našega grada i kotara na ustaškom polju«. Iako odziv nije bio dovoljno velik, Kraljić ipak daje izjavu u ime »bivšeg HSS-a« o pristupu ustaškom pokretu. No, prema izvješću Kotarske oblasti Koprivnica, ta Kraljićeva izjava nema puno značnije jer »... on sam ima vrlo malo pristaša za sobom od članova HSS-a« te »većinu, i to ogromnu većinu članova HSS-a imade za sobom Pavlek Mihovil, pa je od državnog interesa da na čelu s kotarskom organizacijom HSS-a (...) dade izjavu lojalnosti«. ²⁸ Zbog toga je pritisak na Miškina i ostale članove Kotarskog rukovodstva bivšeg HSS-a Koprivnica pojačan. Tražena izjava dana je 7. rujna 1941., ali se razlikovala od ostalih izjava u to vrijeme, kako po sadržaju (iskazuje podršku Miškini i traži prijem kod Poglavnika), tako i po tome kome je upućena (kotarskom predstojniku). Time pokazuje da oni u biti nisu stupili u ustaški pokret te je izazvala nezadovoljstvo koprivničkih ustaških dužnosnika i samoga Pavelića, čime je u osnovi presuđeno Miškini, dok su ostali članovi HSS-ova vodstva stavljeni pod pojačni policijski nadzor, a ograničeno im je i svako kretanje. ²⁹ Ustaška akcija uključivanja bivšeg HSS-a u ustaški pokret u NDH nije postigla željeni rezultat jer se pokazalo da joj se odazvao samo mali broj funkcionara i članova bivšeg HSS-a, dok su drugi uglavnom ostali uz svoga vođu dr. V. Mačeka, odbili suradnju s ustaškim pokretom i osudili pritom postupke ustaških vlasti. To nije značilo planirano širenje, nego sužavanje osnove ustaškog pokreta. Posljedica toga je daljnji pritisak, ali i izolacija te progone prvaka i pristaša HSS-a u NDH pa i na koprivničkom području. Tako je početkom listopada 1941. bio uhićen dr. V. Maček i potom zatočen u logoru Jasenovac do sredine ožujka 1942. kada je ponovno interniran na svoje imanje u Kupincu radi potpune izolacije. I ostali članovi stranačkog vodstva bivšeg HSS-a bili su zatvarani ili su bili pod vrlo strogim nadzorom ustaške policije. Time je HSS-u, dotad najjačoj političkoj grupaciji u Hrvatskoj, zadan vrlo ozbiljan udarac, što će imati za posljedicu nestanak stranačke aktivnosti koja se iskazuje tzv. *politikom čekanja*. ³⁰ Puštanja iz zatvora i logora Danica pojedinih bivših HSS-ovaca u jesen 1941. činjeni su uglavnom na intervencije kod istaknutijih članova ustaškog vodstva i ne mijenjaju opći sud o međusobnim odnosima ustaškog vodstva i vodstva bivšeg HSS-a s Mačekom na čelu. ³¹

²⁸ Povijesni arhiv Bjelovar (PAB), Izvješće Kotarske oblasti Koprivnica br. 139/41. Prs. od 28. VIII. 1941.

²⁹ Bila je to jedina izjava naslovljena ne na Poglavnika ili MUP NDH, nego na koprivničkog kotarskog predstojnika, u kojoj se traži prijem kod Poglavnika, kako bi mu se mogle iznijeti neke pritužbe i drugi stavovi. Nezadovoljstvo ustaškog vodstva njome pokazuje i to što je najprije bila objavljena u *Novom listu* (Zagreb, 11. IX. 1941.), zatim u *Hrvatskom narodu* (Zagreb, 13. IX. 1941.) i nigdje više, a nije je objavio ni *Koprivnički Hrvat*. Koprivnički ustaški dužnosnici psovali su »proklete muže« koji se usuđuju suprotstaviti Poglavniku koji je odbio da ih primi izjavivši kako neće njega ucjenjivati kojekakvi seljaci, a *time je po svojoj prilici bila zapečaćena i sudbina Miškine*. Da koliko toliko poprave stanje Poglavnik je 17. IX. 1941. primio koprivničko izaslanstvo s prijašnjeg Kraljićeva skupa (od 27. VIII.) te mu je u njegovo ime te građana Koprivnice gradonačelnik Stjepan Bešanić (prijašnji član HSS-a) izrazio zahvalnost i vjernost (što je tadašnji tisak prenio). Opširnije o svemu tome vidi: Fikreta Jelić-Butić, *HSS...*, n. dj., str. 60-61. i I. Paprika, *Prilog poznavanju suradnje lijevog krila HSS i KP u Podravini...*, n. dj., str. 34-43., koji je bio jedan od sudionika tijekom donošenja izjave. Prema Papriki se vidi da je Miškina osuđivao ustašku politiku terora i zločina prema Židovima i Srbima te ostalim političkim protivnicima, u što se mogao i osobno uvjeriti tijekom boravka u logoru Danica te joj nije htio dati podršku i pokriće, s čime su se složili i ostali članovi koprivničkog rukovodstva HSS-a.

³⁰ Potrebno je i ovdje reći da su vodeći ljudi HSS-a, kao i njegovo članstvo, vjerovali u pobjedu Saveznika i obnavljanje jugoslavenske države u kojoj će Hrvatska imati svoje mjesto na temelju sporazuma o Banovini Hrvatskoj iz 1939., što im je, do povoljnog trenutka za ostvarenja tog cilja, nalagalo oprez i neuključivanje u političku borbu, odnosno »čekanje«, bez obzira na pritiske s desna i lijeva.

³¹ Tako je Zlatko Prica pušten iz logora Danica u listopadu 1941. s jednom skupinom »komunista, kamufliranih HSS-ovaca). Zlatko Prica, *Slikar u borbi, Revolucionarni omladinski pokret u Zagrebu 1941. - 1945.*, knjiga II., Zagreb, 1984., str. 53. Većina istaknutijih komunista upućena je u logor Jasenovac, kao primjerice ona skupina od 15. XII. 1941. u kojoj su neki članovi CK KPH te okružnih komiteta KPH. (HDA, RSUP SRH SDS, br. I-102/402.)

U to vrijeme imamo i na koprivničkom području, sukladno odlukama i aktivnostima rukovodstva KPJ (i KPH, kao njegova dijelu), izraženiju aktivnost lokalnih rukovodstava KPH na organiziranju Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) i pokretanju oružanog ustanka »*protiv okupatora i njihovih domaćih pomagača*«, kako su sami isticali, a to znači protiv NDH i ustaškog režima, ali i politike »čekanja« vodstva bivšeg HSS-a na čelu s dr. V. Mačekom, što će znatno utjecati na daljnje odnose ustaša i bivšeg HSS-a, koji se počinje podvajati i na svoj treći dio, onaj koji će se opredijeliti za NOP.³² Tamošnje rukovodstvo KPH nastojalo je svojom upornom i dugotrajnom političkom i ostalom aktivnošću te borbom stanovništvo »*otrgnuti ispod utjecaja HSS-a i uključiti ga u NOP*«. U tom smislu bile su akcije prikupljanja pomoći za logoraše Danice, uključivanje pojedinih članova HSS-a u partizanske grupe na terenu, širenje promidžbenog materijala (kao primjerice letak CK KPH od 5. rujna 1941. upućen članovima i organizacijama HSS-a kojim se pozivaju u NOP³³) i povezivanje s pojedinim istaknutijim lijevo orijentiranim članovima bivšeg HSS-a kako bi ih se pridobilo na suradnju s NOP-om. Nakon prvih partizanskih akcija (oružanog izgređa dvojice partizana na skupu ustaške mladeži u Koprivnici 5. listopada 1941. i posebno napada partizana na općinsku zgradu u Novigradu Podravskom 27./28. studenoga 1941.) uslijedila su brojna uhićenja od nekoliko stotina osumnjičenih osoba, većinom seljaka, među kojima je bilo i prijašnjih članova HSS-a (dio uhićenih dospio je i u logor Danicu), zatim mučenja tijekom istraga te osude i strijeljanja 20 sudionika akcije i njihovih suradnika komunista i partizana, a dio ih je ostao i dalje u zatvoru ili je bio upućen u logore, a preostali pušteni izazvali su osudu kod koprivničkog stanovništva zbog takvog postupka ustaških vlasti.³⁴ To je utjecalo na to da su se tada 1941. i pojedini članovi koprivničkog lijevog krila HSS-a, uz svu kritičnost, pridružili NOP-u, kao primjerice Tomina Gaži. I među koprivničkim ustašama nastalo je razilaženje, ali i pojačana borba za vlast. Pojedini ugledni i utjecajni koprivnički ljudi, kao primjerice župnik Stjepan Pavunić, intervenirali su nekoliko puta kod ustaškog vrha u Zagrebu da se zatvorenici u Koprivnici puste, u čemu su većinom i uspjeli.

4. Odnos ustaša prema HSS-u od početka 1942. na koprivničkom području u vezi sa stvaranjem i djelovanjem Hrvatskog državnog sabora

Pavelićeva odredba od 24. siječnja 1942. o »*Hrvatskom državnom saboru*« (HDS), njegovoj uspostavi, sastavu i vremenu rada ponovno su ozbiljno postavili problem odnosa ustaškog vodstva i HSS-a. Kod uspostave Sabora Pavelić se pozivao na »*hrvatsko poviesno državno pravo*«. Tako u Sabor ulaze živi hrvatski narodni zastupnici posljednjeg Hrvatskog sabora od 1918., oni koji su izabrani na izborima 1938. uz osnivače i doživotne članove Glavnog odbora HSS-a te oni iz Stranke prava izabrani 1918., zatim doglavnici, poglavni pobočnici i povjerenici GUS-a HOP-a te dva predstavnika njemačke manjine. No, postojala je bitna ograda, a to je da članovi HDS-a *ne mogu biti osobe koji su se ogriješile o probitke NDH ili povrijedile čast i ugled hrvatskoga naroda*, o čemu je prosuđivao Pavelić. Tako Miškina, iako narodni zastupnik HSS-a i poznati seljački književnik, koji je od izbora 1935. postao najveći podravski politički i moralni

³² Opširnije o strukturi organizacija KPH (kao dijelu KPJ) na području Koprivnice i Podravine te njihovim aktivnostima tijekom 1941. vidi: Z. Dizdar, *Djelovanje organizacija KPH ...*, n. dj., str. 7-31.

³³ HDA, Fond: KP-3/4. Letak CK KPH upućen HSS-u, »*svim njenim kotarskim organizacijama i pristašama! Hrvatskoj seljačkoj i građanskoj zaštiti*« s pozivom da se uključe u jedinstvenu narodnooslobodilačku frontu u borbi za nezavisnost i oslobođenje naroda Hrvatske i svih naroda Jugoslavije.

³⁴ Tako se u povodu tih strijeljanja i uhićenja u izvješću sekretara OK KPH Bjelovar upućenog početkom 1942. CK KPH navodi: »*...Reakcija ovdje likuje zbog tih strijeljanja. Napredniji ljudi a i građanstvo općenito negoduje, samo kod mnogih se primjećuje strah. /.../ Seljaci su hapšeni na osnovu denuncijacije seoskih ustaša. Oni su pohapšeni kao ljevičari i predani priekom sudu zbog pomaganja partizana iako nije bilo konkretnih dokaza. Mnogim seljicama su pohapšene žene i djeca i otjerani u konc. logor. Zaplijenjena im je i sva imovina*«. HDA, KP-43/19.

autoritet, nije bio pozvan, iako je imao pravo.³⁵ Pozvani su s koprivničkog kotara Stjepan Pavunić kao narodni zastupnik HSP iz 1918., Mijo Bzik kao poglavni pobočnik, Andrija Betlehem kao doglavnik te Ivan Kraljić kao član Glavnog odbora HSS-a i dr. Rudolf Horvat kao bivši zastupnik HSS-a, a iz đurđevačkog kotara pozvani su bivši zastupnici HSS-a *Petar Maderić* iz Virja i *Adolf Slunjski* iz Đurđevca. HDS je održao prvo zasjedanje 28. veljače, zatim u travnju u povodu godišnjice proglašenja NDH i u prosincu 1942. na posljednjem zasjedanju kad je bio i raspušten. Iz skupine bivšeg HSS-a pozvane su 93 osobe, a odazvalo ih se 60. Iz sastava pozvanih vidljivo je da su bile isključene vodeće ličnosti HSS-a. No, pokazalo se već na prvom zasjedanju HDS-a da su i oni vijećnici koji su se odazvali pozivu uglavnom ostali vjerni HSS-ovoj politici kad je skupina njih izašla s predstavkom u kojoj su istaknuli da je Mačekovo uhićenje bilo protuzakonito i tražili da im se kaže gdje se nalazi i namjerava li ga vlada NDH pustiti na slobodu. Odgovorio im je Pavelić da se Maček nalazi na »*prisilnom boravku*«, kako ne bi dolazio u dodir s ljudima koji održavaju veze s inozemstvom, odnosno s predstavnicima HSS-a u emigrantskoj vladi Kraljevine Jugoslavije. Čini se da je predstavka ipak imala određeni učinak jer je Maček sredinom ožujka 1942. pušten iz logora Jasenovac te interniran na svoje imanje u Kupincu.

Početak 1942. na području Koprivnice, s obzirom na strahovit porast cijena, nezaposlenost, smanjene prihode, velika porezna i druga opterećenja, nedostatak hrane i slično, znatno se pogoršalo gospodarsko stanje naroda, posebno radnika i siromašnih seljaka. Pokušaji radnika da takvo stanje poprave i izbore se za povišenje nadnica i plaća (primjerice štrajkovima rudara Mirne ili akcijama poljoprivrednih radnika) vlasti su rješavale represijom, kao i neodazivanje vojnim pozivima u domobranstvo. Sve to utjecalo je i na opće političko raspoloženje te odnos većine stanovništva, najvećim dijelom članova i simpatizera bivšeg HSS-a, prema ustaškom pokretu.³⁶ Istodobno komunisti na tome području, na poticaje i uz pomoć viših partijskih rukovodstava, koristeći takvo stanje poduzimaju mjere da obnove svoje redove te organiziraju političku, promidžbenu i ostalu aktivnost među stanovništvom, uključujući sve više bivše pripadnike HSS-a. I ustaški prvaci i vlasti pratili su kretanja na terenu. Tako je u ožujku 1942. Mijo Bzik, poglavni pobočnik, nakon boravka u Koprivnici i prikupljenih podataka od povjerljivih osoba, izvijestio Ustašku nadzornu službu (UNS) o potajnoj djelatnosti »*već poznatih protuustaških i protunarodnih tipova koji se na raznim mjestima grada Koprivnice sastaju slušaju i dalje šire neprijateljske krugovalne vijesti*« (kao kod »*poznatog bivšeg prvaka HSS-a ... Stjepana Prvčića*«), a sumnja se i u njihovu umiješanost u sabotaže i partizanske aktivnosti na kotaru. Bzik dalje navodi da za »*te tajne djelatnosti i sastanke u skupinama tokom noći, naši pouzdani ljudi obtužuju: Miškinu, Mraza, Krstu Hegedušića /za potonjeg se sumnja da daje smjernice/, Alojza Sabadija, Gjurju Čikovića, Husnjaka Vinka, Stevu Petrovića...*«. ³⁷ Početkom travnja 1942. vodstvo ustaških vlasti na tom području informiralo je izaslanika Pavelića da »*funkcioneri HSS povučeni rade negativno*« te da »*ne žele surađivati*«, zbog čega je opravdana »*sumnja da su neskloni oportuni*« te da »*priželjkuju Eng. Rusiju*«. ³⁸ Sve to je, bez obzira na poduzete mjere vlasti NDH (kao pr. pojačan politički rad preko ustaških organizacija i ljudi, pojačane oružničke postaje i vojne posade u Koprivnici /te

³⁵ Opširnije vidi: *Miškina - život i djelo, Kaj*, časopis za kulturu i prosvjetu, Zagreb, God. XX, br. I-II, Zagreb, 1987., koji je u cijelosti posvećen ovom istaknutom koprivničkom političaru i književniku.

³⁶ Opširnije vidi: Zdravko Dizdar, *Pregled razvitka narodnooslobodilačkog pokreta u Podravini 1942. godine, Podravski zbornik 82.*, Koprivnica, 1982., str. 30-57. Za radništvo i seljaštvo tamošnje vlasti NDH konstatiraju da je »*pojačano njihovo slabo materijalno stanje, naročito oskudjevanje u hrani, a i nestašica obuće i odjela*«, zbog čega smatraju »*Ustaški pokret je seljaku kao i drugim širim narodnim slojevima stran i nepristupačan*«, te da je narod »*sklon zelenom kadru i po selima se govorka da rade ide u šumu negoli u Bosnu, Kordun i u Rusiju*« (str. 33, naglašeni dijelovi su u originalu).

³⁷ HDA, R SUP SDS, br. I-76/775-775.

³⁸ Z. Dizdar, *Pregled ...*, n. dj., str. 39.

u Bjelovaru i Varaždinu/), pogodovalo raznovrsnom radu komunista, oživljavanju i zamahu NOP-a, povezivanju partizanskih grupa i osnivanju te akcijama Kalničke partizanske čete u ožujku 1942. godine. Josip Broz Tito, sekretar CK KPJ i vrhovni zapovjednik partizanske vojske, u uputama CK KPH početkom 1942. ističe da moraju otvoreno osuditi Mačekovu politiku »čekanja«, ne samo kao štetnu, nego i kao izdajničku te da pristaše HSS-a moraju biti uvučeni u NOB, kako bi se omasovile partizanske jedinice, postavljajući to za najvažniji zadatak partizanskih boraca Hrvatske. Sukladno tim smjernicama i rukovodstva KPH na koprivničkom području poduzet će izvjesne aktivnosti. No, vlasti NDH žestoko su tada reagirale sa snažnim vojnim i oružničkim snagama protiv kalničkih partizana, ali i komunista te organizacija NOP-a te njegovih suradnika i simpatizera na terenu. Kalnička partizanska četa je potkraj travnja 1942. razbijena, a u to vrijeme bilo je uhićeno nekoliko stotina ljudi, članova KPH i suradnika te simpatizera NOP-a, među kojima je bilo dosta članova bivšeg HSS-a. Već do 4. travnja 1942. bilo je u koprivničkom zatvoru 74 uhićenih. Samo nekolicina uhićenih, čini se nebitnih za istragu, završilo je u logoru Danica (odakle su članovi KPH i njihovi suradnici te simpatizeri već bili premješteni u logor Jasenovac i Staru Gradišku, a u Danici su uglavnom ostali oni »zbog krivičnih prijestupa«). Ostali uhićenici odvedeni su u Varaždin i Bjelovar na istražni postupak, gdje je dio bio osuđen i otpremljen u logore (većinom u logor Jasenovac), dio pušten, a dio ih je dospio u Zagreb, gdje su uglavnom osuđeni na smrt i strijeljani. Nakon što su smatrale da su se obračunale s partizanskim pokretom na tom području vlasti NDH su se u svibnju 1942. okrenule prema HSS-u nastojeći ih neutralizirati i zaplašiti te utjecati na njih da su uključe u ustaški pokret. Prvi na udaru našao se Mihovil Pavlek Miškina, narodni zastupnik i najpoznatiji među bivšim Kotarskim rukovodstvom HSS-a Koprivnica. Njega je 9. svibnja 1942. u njegovoj kući u Đelekovcu uhitio Stjepan Blažeković, izaslanik UNS-a iz Zagreba, voditelj istrage nad uhićenima s područja Velike župe Bilogora, »zbog prokomunističke djelatnosti« te više »prijava jedne grupe ustaša iz Podravine« (Bzik, Nemeč, Kraljić) i odveo u Bjelovar bez znanja lokalnih vlasti. Pavlekovu sinu Vladimiru rekao je da Miškina »ima poći u Zagreb na neke pregovore i da će po tom odmah biti pušten kući«. Možemo pretpostaviti da je Blažeković pokušao nagovoriti Miškinu da uđe u Hrvatski državni sabor te tako iskaže priznanje Paveliću, što je on kategorički odbio. Miškina je, naime, 10. svibnja iz Bjelovara bio odveden na ustaško redarstvo u Zagreb s uhićenim Oskarom Kućanom, bivšim predsjednikom Mjesnog i tajnikom Općinskog odbora HSS-a Čazma i tadašnjim članom Kotarskog komiteta KPH Čazma.³⁹ Vjerojatno Pavelićevo imenovanje ustaških dužnosnika na području Ustaškog logora Koprivnica baš 9. svibnja 1942., među kojima je bilo i prijašnjih članova HSS-a, nije slučajnost. Tako je, primjerice, za logornog pobočnika Ustaškog logora Koprivnica tada imenovan Alojzije Sabadi, bivši zapovjednik Zaštite. Prije Miškinina uhićenja Ante Dobrila, predstavnik Okružnog komiteta KPH Bjelovar, sukladno navedenim smjernicama viših partijskih rukovodstava, kontaktirao je (preko koprivničke veze - Mije Šimeka, pripadnika lijevog krila HSS-a i člana KPH) s predstavnicima bivšeg Kotarskog odbora HSS-a Koprivnica (Stjepanom Prvčićem te Tomom i Franjom Gažijem), koji su se načelno izjasnili o svom pristupanju NOP-u pa je moguće i to utjecalo na uhićenje Miškine. Njegovo uhićenje posebno je odjeknulo u Podravini, ali i šire. Tako Oružnička postaja Đelekovec u svom izvješću od 12. svibnja 1942. upućenom Kotarskoj oblasti u Koprivnicu navodi uhićenje »glavnog vođe HSS« - M. P. Miškine i ističe da su njegovim »uhićenjem 100% Đelekovčani postali neraspoloženi« te da u »ustaški pokret neće se upisivati pristalice HSS, osobito oni starijih godišta«, nego su ostali »i dalje još tvrdi u svojoj organizaciji«.⁴⁰

³⁹ Dnevno izvješće UNS-ova Ureda ustaškog redarstva za grad Zagreb i Veliku župu Prigorje od 10. V. 1942. upućeno Zapovjedništvu UNS-a, kserokopija u posjedu autora.

⁴⁰ HDA, Arhiva NDH, dok. inv. br. 244/2.

Prema Eugenu Kvaterniku, za Miškinu su intervenirali neki članovi Vlade NDH i zastupnici HSS-a te je u dogovoru s Pavelićem on izdao nalog da ga se pusti na slobodu. No, to se nije dogodilo jer je, prema doglavlniku Andriji Beltehemu, koji je došao kod Pavelića za Miškinu intervenirati, Pavelić obećao da će ga pustiti, ali je nakon izlaska Betlehema iz sobe telefonom zapovjedio da se Miškina ima odmah likvidirati, što je Betlehem osobno čuo. Miškina je tako likvidiran u lipnju 1942. u jasenovačkom logoru.⁴¹ To je utjecalo na novo daljnje raslojavanje u bivšem HSS-u općenito, pa i na koprivničkom području. Tako se sve više nižih funkcionara HSS-a sve jasnije distancira od ustaškog režima, ali i od vodstva HSS-a s Mačekom na čelu, koje je ostalo u stavu iščekivanja, dok ih se dio opredjeljuje i uključuje u NOP, a s njima i sve više hrvatskih seljaka članova i pristaša bivšeg HSS-a.

Oživljavanje NOP-a u drugoj polovici 1942. na području Koprivnice i njezine šire okolice (pr. Kalnik i Bilogora), kada dolazi do obnavljanja i osnivanja organizacija i rukovodstava KPH, SKOJ-a, NOO-a i AFŽ-a te posebno intenzivne aktivnosti Kalničkog NOP odreda (od kolovoza 1942.) te uključivanja u NOP sve više tamošnjih članova i rukovodilaca te pristaša bivšeg HSS-a dovode do daljeg zaoštavanja odnosa između ustaša i HSS-a. Vlasti NDH pojačavaju represiju gotovo nakon svakog partizanskog pothvata na terenu uhićenjima i upućivanjima u logore članova NOP-a (prije svega komunista i suradnika partizana), uključujući i one iz bivšeg HSS-a. Tada Okružni komitet KPH Bjelovar (pod čiju nadležnost je ulazilo i područje Koprivnice) održava »vezu s nekim lijevim HSS-ovcima« s kojima se nastoji organizacijski povezati, a čiji je rezultat i odnos HSS-a prema NOP-u na okrugu koji je bio »povoljan«.⁴² U rujnu 1942. bivša Kotarska organizacija HSS-a Koprivnica na sastanku s predstavnikom OK KPH Bjelovar izjasnila se za NOP, tj. da se »prikluči borbi koju vodi Partija i da nema što čekati i odlagati, jer će ih ustaše i tako potući kao što su Miškinu«.⁴³ Tako su zasigurno uhićenje i smrt Miškine te represivne mjere ustaških vlasti definitivno opredijelile lijevo krilo HSS-a Koprivnice i Podravine za NOP-u, što će se realizirati 1943. godine. U NOP-u ih je nekolicina potom imala istaknute funkcije (pr. članovi ZAVNOH-a bili su Stjepan Prvčić te Tomo Čiković /koji je postao ministar/ i Franjo Gaži /postao potpredsjednik Narodne vlade Hrvatske/, a Miškinin sin Stjepan Pavlek, inače član lijevog krila Mjesne organizacije HSS-a Đelekovec, bio je član Kotarskog NOO-a Koprivnica). To je imalo za posljedicu i opredjeljenje za NOP mnogih članova bivšeg HSS-a na koprivničkom i okolnim podravskim područjima te se 1944. i mogla osnovati partizanska Brigada »Mihovil Pavlek Miškina«. U NOP-u su mnogi stradali, a prema nepotpunim podacima tijekom rata (1941. - 1945.) stradao je 1301 Koprivičanac, i to njih 343 izgubili su život kao partizanski borci, a njih 958 bili su »žrtve fašističkog terora«, bez također brojnih onih »s druge strane« koji su izgubili život tijekom rata i porača od partizanske strane, među kojima su najbrojniji upravo bili bivši članovi HSS-a.⁴⁴ Očito

⁴¹ Zanimljivo da je Mijo Udbinac, koprivnički ustaški logornik, u svom izvješću i podacima o Mihovilu Pavleku Miškini, upućenom 22. II. 1943. Ustaškom stožeru Bilogora u Bjelovaru, na kraju napisao »iznosim svoje mišljenje, da Miškina Jasenovca nije zaslužio i da bi ga trebalo svakako na slobodu pustiti«. To navodi na zaključak da Udbinac nije znao ili nije vjerovao da je Miškina već ubijen u Jasenovcu, a moguće je UNS to držao u tajnosti ili negirao da je ubijen. Miškinine kolege iz vrha HSS-a različito su reagirale na vijest o njegovoj smrti. Većina ih je odlučno osuđivala njegovo ubojstvo, no bilo je i onih, kao primjerice dr. Ivan Pernar, bivši zastupnik ludbreškog kotara, koji je izjavio »Prav mu budi, bil je komunist, fakin«. F. Jelić-Butić, *HSS ...*, n. dj., str. 90-91 i 99.

⁴² Z. Dizdar, *Pregled ...*, n. dj., str. 44 i 55.

⁴³ F. Jelić-Butić, *HSS ...*, n. dj., str. 156-157.

⁴⁴ Gornji podaci uzeti su iz knjige: Vladimir Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1989., str. 165. Opširnije o kretanjima tijekom rata vidi: Ante Dobrila Pepo, *Prilozi za povijest NOB-a koprivničkog kraja od 1941. do 1944. godine*, Koprivnica, 1983. Stjepan Dolenc objavio je u nekoliko nastavaka po koprivničkim mjestima poimenične popise ratnih i poratnih žrtava II. svjetskog rata »pripadnika HOS-a i civila« pod naslovom: »Stradanje Hrvata u Koprivničko-križevačkoj županiji« u mjesečniku »Političkom zatvoreniku«, Glasilu Hrvatskog društva političkih zatvorenika, God. VIII, br. 70-80, siječanj-prosinac 1998. U brojevima od 82 pa dalje tijekom 1999. su uglavnom njegovi takvi popisi s područja đurđevačkog i križevačkog područja.

je oživljavanje i akcije NOP-a na Kalniku, Bilogori te području Bjelovara, Đurđevca, Ludbrega i Koprivnice te sve veće opredjeljenje stanovništva za NOP, posebno članova i rukovodstva te simpatizera bivšeg HSS-a, utjecalo na vlast NDH da u rujnu 1942. raspusti logor Danicu iz kojega su preostali logoraši bili upućeni u Zagreb ili druge zatvore i logore, a nekolicina ih je bila puštena.

PRILOG: DOKUMENTI

Pismo Stjepana Radića iz Beča od 26. veljače 1924. upućeno Komunističkoj internacionali u Moskvi o Hrvatima, hrvatskome narodu te ustroju i brojnem stanju Hrvatske republikanske seljačke stranke

Opće je poznato da je već 1924. Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) sa Stjepanom Radićem na čelu, tj. 20 godina nakon njezina osnivanja, izrasla ne samo u najjaču hrvatsku političku stranku, što su pokazali i izbori iz 1923., nego je prerasla u hrvatski nacionalni pokret, a njezin predsjednik u vođu hrvatskog naroda.⁴⁵

Godine 1918. S. Radić zastupao je stajalište o stvaranju samostalne hrvatske države s potpunim državnim suverenitetom i bio je spreman za njezino ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom, ali na temelju potpune i stvarne ravnopravnosti. Zbog toga je njegovo nastojanje da se ne ide u Beograd »kao guske u maglu« dok se točno ne dogovori izgled nove države i prava Hrvatske u njoj. Bez obzira na njegova nastojanja i upozorenja, manjina na čelu sa Svetozarom Pribićevićem, bez potrebne punomoći Hrvatskoga sabora, srušila je hrvatsku državu te pristala na ujedinjenje i stvaranje 1. prosinca 1918. *Kraljevstva Srba Hrvata i Slovenaca*, a da o ujedinjenju hrvatski narod nitko nije pitao. Tako je Hrvatska na samom početku dovedena u neravnan položaj u Kraljevini SHS. Radić je jasno govorio da Hrvati ne žele kralja, niti centralističku državu, nego saveznu federativnu republiku, ujedinjenu s ostalim krajevima u ravnopravnu zajednicu naroda. Zbog toga je i stranku od pučke pretvorio u republikansku te je govorio da neće »veliku srpsku državu« na čelu sa »srpskim kraljem«, kako to žele beogradski vlastodršci. Tako je počela njegova borba poslije 1918. u Kraljevini SHS za samostalnu Hrvatsku.

Nova monarhistička država iskazala se od prvoga dana i kao okrutna militaristička država, čija je vlast bila mnogo teža za Hrvate nego u bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. To se iskazalo kroz obračun s demonstrantima za hrvatsku republiku, u obračunu s pobunjenim narodom pri vojničkim nasiljima tijekom žigosanja stoke te tijekom poziva na vojnu vježbu i regrutacije s mnogo mrtvih i ranjenih Hrvata te kroz nepoznato batinanje hrvatskih seljaka i građana, besprimjernu gospodarsku otimačinu i pljačku koja se posebno iskazivala kroz prevaru s promjenom novčanica kuna (i do 4) za 1 novi dinar, u protupravnom ubiranju carina i poreza i političke manipulacije u provođenju agrarne reforme u čisto hrvatskim područjima u koje se preseljavaju gotovo isključivo Srbi, režimski ljudi. Tako je nestalo hrvatske vojske - domobranstva, kao i policije i žandarmerije, bila je ukinuta hrvatska zemaljska vlada te se sve rješavalo odozgor iz Beograda, kralj je nametnuo Privremeno narodno predstavništvo od 296 predstavnika (u kojem su Hrvatska i Slavonija dobile samo 62 predstavnika, a Radićeva stranka dobila je samo dva mjesta) te su počeli brojni progoni Hrvata. Stjepan Radić je za ono što se tada početkom 1919.

⁴⁵ O Stjepanu Radiću (*Trebarjevo Desno, kraj Siska, 11. lipnja 1871. - Zagreb, 8. kolovoza 1928.*), jednom od najvećih hrvatskih političara postoji brojna literatura. Za razdoblje koje se ovdje obrađuje dovoljno je navesti knjigu Ivana Mužića, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca* (Zagreb, 1990.).

dogadalo u Hrvatskoj govorio kako to nije nikakvo samoodređenje naroda, nego nametanje tuđe sile, tj. okupacija, da je to vlada bezbožnih tirana, da je u ime narodnog jedinstva pogaženo ljudsko dostojanstvo batinanjem ljudi, što je »sistem srpske kraljevske vlade, koju ne možemo nipošto nazvati svojom narodnom vladom«. Nasuprot ovakvoj monarhističkoj i militarističkoj (u osnovi velikosrpskoj) državi Radić je isticao republikanstvo i mirotvorstvo. Smatrao je da se ovako centralistički uređena monarhija neće održati te je zahtijevao potpunu suverenost naroda, hrvatsku republiku i konstituantu te odbio otići u »srpsku Aziju«, u Beograd. Zato nimalo ne čudi što se Radić ubrzo našao prvi na listi državnih neprijatelja. Uslijedila je zabrana stranačkog lista *Dom*, progon rukovodećih ljudi stranke, a i sam je Radić uhićen 25. ožujka 1919. i ostaje u zatvoru jedanaest mjeseci, dok se, u strahu od proglašenja hrvatske republike, vrhovni srpski kadar i snažne vojne postrojbe premještaju u Hrvatsku, Zagreb je pod opsadom, a vojska, uz žandarmeriju, preuzima stvari u svoje ruke. U takvoj situaciji, vodeći računa o mogućim stvarnim posljedicama koje bi se dogodile nenaoružanom narodu, a nastojeći upozoriti svjetsku javnost što se događa u sklopu Kraljevine SHS s hrvatskim narodom, Radić se iz zatvora obratio Memorandumom (koji je krišom slao u dijelovima) Mirovnoj konferenciji u Parizu. Uz Memorandum prikupljeno je i 157.000 potpisa za peticiju poslanu američkom predsjedniku Thomasu W. Wilsonu u Pariz. U peticiji se potpisani zauzimaju »za neutralnu hrvatsku seljačku republiku te za hrvatski tisućljetni državni narod«. No, taj Radićev pokušaj nije uspio. Tada je Kraljevina SHS doživjela još jedan od međunarodnih neuspjeha, a za Hrvate jako bitan, a to je Rapalski ugovor s Italijom te gubitak Istre (bez općine Kastav), Zadra te otoka Lošinja, Cresa, Lastova, Suska i Palagruže, a ubrzo i Rijeke, uz ogorčenje hrvatskoga naroda. Nije ni potrebno isticati kako su vlasti hvatale, premlačivale i zatvarale sakupljače potpisa za peticiju, kao i mnoge od potpisnika, uglavnom članove i pristaše HRSS-a. Radić je u zatvoru pisao i dalje razrađivao politiku svoje stranke te je i dalje vjerovao međunarodnoj zajednici. Tako u lipnju 1919. on piše: »Kad nikako ne možemo sa Srbijom nego samo pod Srbijom, a to nećemo, onda hoćemo da živimo bez Srbije, a Savez Naroda će nam pomoći da ne moramo živjeti protiv Srbije.« U rujnu konstatira da je Hrvatska tada »sva pod Srbijom«, a u studenome piše »Onima u Beogradu«, gdje im poručuje da ako misle »narodno jedinstvo i jedinstvenu državu provesti silom« da će »se sili oduprijeti do potrebe silom«, a ako neće da se mogu složiti, naznačujući pod kojim uvjetima. Upravo na zamolbu dr. Rudolfa Horvata banu Matku Laginji S. Radić je 26. veljače 1920. pušten iz zatvora. Nastavio je odlučno raditi na programu stranke iako pod stalnim policijskim nadzorom. Rezultati su se pokazali već tijekom prvih izbora za Ustavotvornu skupštinu 28. studenoga 1920. godine. Tada je Radićeva stranka, bez obzira na režiranu izbornu geometriju, na svom republikanskom programu i borbi za nezavisnu Hrvatsku dobila 230.000 glasova i 50 izbornih mjesta u skupštini. Ona je na području Hrvatske i Slavonije, gdje su se birala 93 narodna zastupnika, dobila apsolutnu većinu te je promijenila i naziv u HRSS. Bio je to narodni plebiscit za republiku Banske Hrvatske koja na taj način formalno i postoji. Zato su Radić i vodstvo te izabrani zastupnici stranke odlučili tu svoju dragu i svetu domovinu Hrvatsku urediti kao seljačku republiku, na temelju prava narodnog samoodređenja, ali u sporazumu s ostalim južnoslavenskim narodima. To je iskazano i kroz Ustav neutralne republike Hrvatske kao države, što ga je Radić u proljeće 1921. izradio, a vodstvo HRSS-a prihvatilo. Zastupnici HRSS-a nisu htjeli ići u prvu Ustavotvornu skupštinu Kraljevine SHS u prosincu 1920. te su apstinirali do 1925. jer bi morali položiti prisegu kralju i monarhiji, ali isto tako su njezin sastav smatrali neprihvatljivim. Naime, u Skupštini su, od ukupno 419 zastupnika, Srbi dobili 272 zastupnika ili dvije trećine i mogli su provoditi majorizaciju nad nesrbima. Istodobno nesrbi, iako su činili apsolutnu većinu stanovništva Kraljevine SHS, dobili su samo 147 zastupnika (od kojih Hrvati 87 i Slovenci 38 zastupnika). Tako je velikosrpska vladajuća elita (u sklopu koje je Pašićeva Narodna radikalna stranka činila najveći

njezin dio⁴⁶), oslanjajući se na dvor, srpsku vojsku i policiju, na Vidovdan 28. lipnja 1921. iznudila nezakonito Ustav, bez predstavnika hrvatskoga naroda te bez kvalificirane većine zastupnika, kako je bilo predviđeno Ženevskim dogovorom i potom »Naputkom« delegatima za Beograd. Taj Vidovdanski ustav potvrdio je monarhiju, dao kralju neograničena prava te ozakonio centralizam i unitarizam (u duhu jedan narod - jedna država). Kraljevina SHS (kako se otada službeno zove) podijeljena je na 33 oblasti, s velikim županima na čelu koje postavlja kralj, a kojima je namjerno razbijena cjelovitost hrvatskih zemalja te je počelo oduzimanje hrvatskog teritorija (tako je Boka kotorska ušla u Zetsku oblast i zauvijek odijeljena od Dalmacije, a time i od Hrvatske). Ustav je pridonio daljnjem jačanju velikosrpske hegemonije u zemlji. Tako su Hrvati, osim što su izgubili državnost, bili izvrgnuti odnarođivanju te su onemogućavani u političkom, gospodarskom i kulturnom pogledu. Zato su hrvatske političke stranke nastavile borbu protiv centralizma. U obrani svoje političke volje, cjelovitosti pa i samog opstanka hrvatski se narod još više okupljao oko Radićeva HRSS-a koji je 1922. proširio djelatnost i u južnu Hrvatsku (Dalmaciju) te u Bačku i Bosnu i Hercegovinu. Radić je postao sinonim hrvatskog nacionalnog pokreta u borbi za ravnopravnost naroda, za uspostavu republike i federacije. Zato su se on i HRSS našli pod posebnim udarom vlasti, proganjani i zatvarani, pod optužbom da rade na rušenju države. No, njihov ugled je rastao, a to su pokazali i izbori 1923. te porast broja glasova i mandata HRSS-a na njima, što Radić u dokumentu koji donosimo i navodi. Da bi ojačao otpor Hrvatske prema Beogradu osnovan je 1921. Hrvatski blok, koji su činili HRSS, Hrvatska zajednica i Hrvatska stranka prava.

Vlasti su još zabrinjavali komunisti koji su se zalagali za republiku u kojoj bi sva vlast pripadala »radničkim i seljačkim sovjetima« po uzoru na Rusiju. Naime, komunisti su na izborima 1920. dobili 198.736 glasova i 58 mandata te zauzeli treće mjesto u zemlji (odmah iza Demokratske stranke sa 92 i Radikalne stranke sa 91 mandatom). KPJ je u Hrvatskoj dobila 31.000 glasova i 7 mandata te je iza Radićeve stranke bila druga politička stranka. Ove dvije stranke bile su najžešća oporba velikosrpskom sustavu nametnutom iz Beograda. Režim će se nastojati najbrutalnije obračunati s jednim i drugima. Zato je vladajući režim, mjesec dana nakon izbora, »Obznanom« zabranio rad KPJ, poništivši i mandate njezinih zastupnika pa tako oni nisu ni sudjelovali u donošenju Ustava i otada pa do rata 1941. djelovali su ilegalno.

Radić je stalno mislio pridobiti inozemno javno mišljenje pa je njegovao odnose s inozemstvom. Tako je 14. siječnja 1922. Hrvatsko narodno zastupstvo (63 narodna poslanika Hrvatskog bloka) prihvatilo tekst nazvan Memorandum Hrvatskog bloka namijenjen Međunarodnoj konferenciji u Ženevi. U njemu se poziva na hrvatsko državno pravo i ističe hrvatska državnost nagla-

⁴⁶ Tako su radikali, uz ostalo, tražili da ime zajedničke države bude »Srbija - Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca«, a oporbenim, prvenstveno hrvatskim strankama poručivali: »Mi jedino znamo, da je Banat, Bačka, Srem, Baranja, Slavonija, Bosna i Hercegovina, Lika i Sjeverna Dalmacija, Dubrovnik (od Neretve) i Boka vječno spojena sa Srbijom i da nema te sile koja se može tome usprotiviti. Ovo je naša velika i najveća Srbija i teško onome ko u nju takne« (*Srpska riječ*, glasilo Radikalne stranke, god. XVIII, br. 35. i 106., /Sarajevo, 22. II. i 28. V. 1921/). Radikali su od 1922. stalno prijetili amputacijom (kao i drugi predstavnici režima i najvećih režimskih velikosrpskih stanaka) ne samo naprijed spomenutih područja, nego i ostalih hrvatskih područja, pomičući zapadnu granicu zamišljene buduće tzv. velike Srbije na crtu Ludbreg - Križevci - Sisak - Karlovac te južno na granicu sa Slovenijom ostavljajući velikodušno Hrvatskoj samo prostor zapadno i sjeverozapadno od te crte, i to preostali dio Pokuplja, Prigorja i Hrvatskog zagorja, s gradovima Zagrebom, Krapinom i Varaždinom, tj. dio (tada osnovane na osnovi Vidovdanskog ustava) Zagrebačke oblasti. Te svoje namjere oni su kartografski iskazivali i javno obznanjivali, kao što je primjerice učinio Nikola Pašić, predsjednik vlade i predsjednik Narodne radikalne stranke u vezi s prijedlogom kralju amputacije Hrvatske. Nacrt s kartom objavljen je i kao brošura, a karta s Pašićevim prijedlogom amputacije Hrvatske potom je prenošena u nizu drugih brošura i knjiga. Prema toj karti zapadna granica tzv. velike Srbije išla bi crtom Koprivnica, Bjelovar, Sisak (rijekom Kupom), Karlovac i slovenska granica. (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Fond: Kartografska zbirka, sig., Hrvatska - upravne karte, inv. br. A 110 a. Nacrt vlade g. Nikole Pašića /1925./).

šavajući da je sav hrvatski narod u opoziciji jer vlada u Beogradu produljuje svoju politiku divljačkog nasilja i brutalne sile protiv svega što nije srpsko i pravoslavno, pod firmom jugoslaven-skog narodnog jedinstva, a posljedica te sile je balkanizacija Hrvatske, upozoravajući da se time otvara opasnost za mir u Europi. Zbog političke situacije u kojoj su glavne europske države (Engleska, Francuska) bile za održanje Jugoslavije, ostvarenje istinske suverenosti Hrvatske ili priznanje hrvatske države traži se u zajedničkim granicama međunarodne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca. U povodu same međunarodne konferencije u Ženevi Hrvatski je blok uputio i rezoluciju, uz zahtjev da na konferenciji bude zastupana i Hrvatska. No, od svega toga nije bilo ništa. Na srpskoj je strani tada 1922. iznesen zahtjev o amputaciji Hrvatske, čije bi ostvarenje svelo Hrvatsku na nekadašnje »ostatke ostataka« iz turskoga doba. Hrvatsko narodno predstavništvo u kolovozu 1922. uputilo je Društvu naroda u Ženevi poseban Memorandum u kojem se konstatira da je stvarno stanje u Kraljevini SHS za hrvatski narod protupravno, što se zatim argumentirano obrazlaže. Izbori 1923. i uspjeh HRSS-a s tolikim brojem glasova pokazali su svijetu homogenizaciju hrvatskoga naroda, ali i da mu pripada neograničeno pravo narodnog samoodređenja. Radić je nakon izbora poručio N. Pašiću da su on i zastupnici HRSS-a spremni doći u beogradsku Narodnu skupštinu i u Vladi surađivati s radikalima pod uvjetom da Hrvatska ima poseban autonomni položaj u državnoj zajednici u kojoj bi Hrvatska i Srbija činile konfederaciju - savez ravnopravnih država, dok bi prema inozemstvu bili jedna država, koja bi se mogla zvati Srbija i Hrvatska. Hrvatska bi imala svoj ustav, vladu i emisijsku banku. No, odgovor beogradskog režima bio je prekid i odbijanje pregovora te nastavak još žešćeg terora i najava primjene »Obznane« i protiv HRSS-a, što će doista ubrzo i uslijediti.

U međuvremenu je S. Radić nastojao u inozemstvu osobno upoznati europske političare o situaciju u Kraljevini SHS i traži pomoć za rješavanje hrvatskoga pitanja. U tome su mu pomogli članovi HRSS-a s koprivničkog područja koji su mu omogućili preko ovoga područja odlazak 21. srpnja 1923. u inozemstvo.⁴⁷ Preko Mađarske je Radić stigao u Beč i odatle odlazi u London, odakle se 24. prosinca vraća u Beč. No, Radić je u Londonu doživio politički neuspjeh te su mu preporučivali parlamentarnu borbu, iako ih je on uvjeravao da je ona u postojećim okolnostima majorizacije i represije nemoguća. Zato se razočarao u englesku i francusku politiku. Jedino je uspio informirati izvjestan broj ljudi u Engleskoj o hrvatskim prilikama i zainteresirati ih za hrvatsko pitanje, no ništa više. U Beču Radić nastavlja s aktivnošću. Uspostavio je vezu sa Seljačkom internacionalom u Moskvi te je tada i nastao dokument koji ovdje donosimo⁴⁸ te potom međusobna prepiska.⁴⁹ Krajem veljače 1924. dr. V. Maček i dr. J. Krnjević ilegalno dolaze u Beč, gdje Radića informiraju o situaciji u zemlji, a on ih je informirao o neuspjehu svoje misije u London. Uputio ih je da uspostave vezu s parlamentarnom opozicijom u Beogradu (s Davidovićevim demokratima) i opet pokušaju sporazumom rješavati hrvatsko pitanje. Potom su svi zastupnici HRSS-a, osim S. Radića i ing. A. Košutića, predali svoje punomoći Narodnoj skupštini u Beogradu i zatražili verifikaciju mandata. No, Pašićeva vlada nije odmah htjela sve mandate verificirati (verificirani su tek 27. svibnja). Vidjevši da Davidović neće moći sastaviti novu vladu te da se velikosrpski režim makinacijama želi održati na vlasti, iako uvjereni antikomunist Radić se odlučuje na put u Moskvu gdje se sastao sa sovjetskim političarima, a u ime HRSS-a 24. lipnja

⁴⁷ Mira Kolar-Dimitrijević, Radićevi podravski pomagači na putu traženja pomoći u Europi 1923. godine, *Podravina*, vol. 3, br. 6., Koprivnica, prosinac, 2004., str. 5-15.

⁴⁸ Arhiv Jugoslavije, Beograd, Srbija i Crna Gora, Fond: Koministička internacionala (KI) 1924/13. Tekst je pisan rukom i na ruskom jeziku.

⁴⁹ Mira Kolar-Dimitrijević, Prepiska između Stjepana Radića i Seljačke internacionale u Moskvi 1924. godine, *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), br. 1., Zagreb, 1972. Dokument koji ovdje donosimo se u radu spominje, ali se njegov tekst ne donosi.

1924. potpisao je pristupnicu Međunarodnom seljačkom savezu (tzv. Zelenoj internacionali), kojem je sjedište bilo u Moskvi.⁵⁰ Napravio je to radi pritiska na Beograd i kako bi istaknuo aktualnost rješavanja hrvatskog pitanja, a ne zato da bi prihvatio komunističku ideologiju, kako su to tumačili Pašić i ostali Radićevi politički protivnici. No, taj su njegov potez i neki stranački kolege, kao primjerice dr. R. Horvat, ocijenili velikom političkom pogreškom koja će omogućiti režimu da proglasi HRSS komunističkom strankom i pokušaju njezino uništenje. U Moskvi je Radić ostao oko dva mjeseca te se vratio u Beč. Tu ga je posjetio Maček kojemu je Radić o rezultatima posjeta Moskvi odgovorio: »Ništa! ... Komunisti ne žele saveznike nego samo sluge.« Radić se u kolovozu 1924. bez putovnice vratio u Zagreb, podnio vodstvu HRSS-a izvješće o svom boravku u Sovjetskom Savezu i nastavio s političkom djelatnošću. Nakon spoznaja da ne može računati na pomoć ni na Zapadu ni na Istoku, preostalo mu je samo sporazumijevanje s Beogradom i teška borba parlamentarnim putem za rješenje hrvatskoga pitanja, koju je on prakticirao, za što je platio i najvišu cijenu - vlastiti život. Pašić-Pribićevićeva vlada potkraj 1924. donijela je odluku da se »Obznana« i Zakon o zaštiti države primjene i na HRSS, koji je odmah zabranjen, a njezin predsjednik Stjepan Radić te mnogi drugi njezini prvaci i članovi bili su uhićeni.

**»Hrvati i hrvatski narod
kao organizirana snaga pacifičkog seljaštva revolucije**

*Duhovni razvitak, društvena i ekonomska sredina, politička zrelost i organizacija,
sposobnost da se osnuje i zadrži seljačka država i vlada.*

*Duhovni razvitak hrvatskog naroda nije nikad bio pod jarmom rimskog klerikalizma (papizma), ortodoksnog (»pravoslavnog«) bizantizma i divljeg turskog militarizma. Zbog toga rimski papa nije na hrvatsko društvo mogao da vrši politički utjecaj kao na ostale katoličke Slavene (Poljake, Čeha, Slovence, Slovence), religija se nije spojila s narodnošću kao kod pravoslavnih Slavena na Balkanu i pojam »junak« gotovo nije mogao da se postovijeti sa pojmom »hajduk«. Zato je Hrvatska krajem XVII vijeka imala Jurja Križanića⁵¹ koji se od papinog izaslanika pretvorio u propovjednika oslobođenja duhovnih snaga Rusije, zbog čega ga je car Aleksandar poslao u Sibir, gdje je proživio 15 godina i napisao djelo *Politika*.⁵² koje je u mnogo čemu nadvisilo sva slična djela onoga vremena. Dva stoljeća kasnije Hrvati su dali Europi *Strossmayera*⁵³ koji je na Vatikanskom saboru u Rimu (1871. godine) ustao protiv papine nepogrešivosti, koji je osnovao Akademiju nauka (1867.)⁵⁴ i Hrvatsko sveučilište (1874.) u Zagrebu.*

⁵⁰ Vidi: Mira Kolar-Dimitrijević, Put Stjepana Radića u Moskvu i pristup HRSS u Seljačku internacionalu, ČSP br. II., Zagreb, 1972.

⁵¹ *Juraj Križanić (1618., Obvrh kod Ozlja - 1683., Beč)*, hrvatski katolički svećenik, misionar u Poljskoj i Rusiji, mislilac, polihistor i panslavist. Želio je izmiriti Ruse s Rimom. Tvorac zamisli o općeslavenskom jeziku (od crkvenoslavenskog, ruskog i hrvatskog i njime pisao sva svoja djela), otvorenom dijalogu s pravoslavnima, jedinstvu kršćanskih crkava, oslobođenju od Turaka i njemačkog utjecaja intervencijom Rusije. Njegovi naumi se uglavnom nisu ostvarili. Pridružio se Janu Sobjeskom koji je pošao u pomoć opkoljenom Beču od Turaka i poginuo pod Bečom.

⁵² »*Politika ili razgovori ob vladateljstvu*« gdje se zalaže za veliku slavensku državu pod vodstvom Rusa kao protutežu germanstvu.

⁵³ *Josip Juraj Strossmayer (1815., Osijek - 1905., Đakovo)* bio je biskup đakovački od 1850. pa do svoje smrti. Slogan mu je bio: »Sve za vjeru i za domovinu.« Bio je veliki mecena i osnivač mnogih hrvatskih kulturnih i znanstvenih ustanova, od kojih neke Radić spominje u pismu, ali i poznati onodobni hrvatski političar.

⁵⁴ Bila je to Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU), današnja Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU).

Iako je hrvatsko seljaštvo bilo stoljećima pod strašnim jarmom svirepog feudalnog plemstva, iako je od polovice XIX vijeka moralo da osjeti pritisak austro-njemačkog činovništva, ono duhovno nije porobljeno jer ni jednog trenutka nije smatralo vlastodržce svojim dobrotvorima. Naprotiv! Hrvatsko seljaštvo je u tijeku više od sto godina (od 1573. do kraja 17. stoljeća) podizao čitavi niz buna, među kojima hrvatsko-slovenačka seljačka buna 1573. godine ima sve odlike društvene revolucije.

Dobivši 1848. godine dio svoje zemlje kao svoju svojinu,⁵⁵ a 1861. godine neka politička prava, hrvatsko seljaštvo je postalo nepomirljiv neprijatelj kako Bečkog njemačkog centralizma, tako i Budipeštanskog mađarskog centralizma i smatralo je izdajnicima sve hrvatske političare koji su prenosili centar hrvatskog narodnog života u Beč ili Budimpeštu.

Pri svemu tome najvažnija je pojava da je slobodna hrvatska seljačka misao postala potpuno svjesna da »gospoda« (upravljajući, vlastodršci) svih naroda čine tabor »trutova«, a seljaštvo tih istih naroda drugi tabor »pčela radilica«. U svakodnevnom razgovoru tabor gospode i danas se naziva »oni«, a seljački tabor »mi«. Zahvaljujući ovom dubokom društvenom saznanju, hrvatsko seljaštvo pretpostavlja pravu revolucionarnu sredinu u najboljem smislu ove riječi. I ono se ponosi time!

Društvena i ekonomska sredina hrvatskog naroda odlikuje se time što seljaštvo koje čini devet desetina društva, već stoljećima smatra sebe narodom, uključujući u narod i sve društvene slojeve, ali isključujući iz naroda svu »gospodu«, znači, sve one koji upravljaju narodom bez njegove suglasnosti i koji žive samo na račun svoje proizvoljne vlasti. Tako se dogodilo da seljaštvo čini jedan jedini sloj, tako da nema nikakve društvene razlike između bogatih i siromašnih seljaka, ili između seljaka i njihovih slugu i slučajnih radnika. Svi oni jedu zajedno za istim stolom. Uvijek govore »vi« starome sluzi. Svi zajedno se među sobom zabavljaju i među sobom žene, svi se potpuno jednako oblače i svi se najviše hvale time što nitko od njih ne živi na tuđ račun, što svatko od njih vlastitim radom zarađuje svoj komad kruha.

Što se tiče zemljišne svojine ona izgleda ovako:

U polovici Hrvatske sva zemlja je u rukama seljaštva. U jednoj četvrtini veći, ali zato gori dio zemlje pripada seljacima, dok manji dio zemlje prelazi postupno iz ruku sitnog plemstva u ruke seljaštva. Posljednju četvrtinu čine velika imanja, koja su agrarnom reformnom trebala da prijeđu u ruke onih »koji obrađuju zemlju«, ali to se nije dogodilo i umjesto agrarne reforme beogradski vlastodržci nastavljaju sa sablažnjavanjem javnog mnijenja skandalima velikog podmićivanja, kako se zemlja ne bi podijelila seljacima.⁵⁶ Na manifest tamošnjeg regenta Aleksandra⁵⁷ 6. I. 1919. da će »pokloniti zemlju svim svojim vjernim podanicima« CK⁵⁸ seljačke partije je izjavio da zemlja pripada isključivo radnom narodu i da samo on ima pravo da upravlja njome. Ova izjava je objavljena i priložena zajedno s drugim dokazima uz memorandum koji je upućen Svjetskoj konferenciji u Parizu 5. svibnja 1919. godine. Potpisalo se 167.667 neustrašivih hrvatskih seljaka, zahtijevajući od Konferencije da prizna puno pravo na samoopredijeljenje hrvatskog naroda.

Veliki dio Hrvatske je na visokom stupnju poljoprivrede i seoskog zadrugarstva. U stočarstvu Hrvatska je dostigla Dansku i Holandiju. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj naselje-

⁵⁵ Bio je to Jelačićev proglas o ukinuću kmetstva.

⁵⁶ Opširnije vidi: Zdenka Šimončić-Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918. - 1941.*, Zagreb, 1997.

⁵⁷ Aleksandar Karađorđević, nakon smrti oca Petra I. 1921. postao kralj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 1929. nazvane Kraljevina Jugoslavija i vladao do ubojstva 1934. u Marseilleu, u Francuskoj.

⁵⁸ Centralni komitet - odnosi se to na Glavni odbor.

nost je tako gusta i obitelji tako brojne (8-16 članova) da se u ovom kraju razvija intenzivna unutrašnja kolonizacija u istočnu Hrvatsku na taj način što čitave obitelji relativno skupo prodaju sve osim stoke, alata, namještaja i rublja i relativno jeftino kupuju čitava imanja sa stokom i poljoprivrednim mašinama. Seljaci se koloniziraju ne samo bez podrške beogradske vlade, nego i usprkos svim preprekama s njezine strane.

Politička zrelost hrvatskog naroda je takva da je sav narod (seljaštvo, radništvo, građani) i veliki dio inteligencije duboko uvjeren:

1. Pacifisti, ali nikako plašljivci, defetisti;
2. Seljački republikanci, t.j. zakleti protivnici ne samo monarhije, već i kapitalističke republike (Francuska), vojne (Portugalija) i gradsko-demokratske (Sjedinjene države Sjeverne Amerike). Najoduševljeniji članovi seljačke republike su žene i djevojke, starci i djeca, jer je cio pokret stihijan;
3. Federalisti, tj. pristalice jugoslavenske federacije po balkanskoj, a vremenom balkansko-podunavskoj Uniji prvog stupnja. Prvi praktičan korak ka Jugoslavenskoj federaciji treba da bude svrgavanje Pašića⁵⁹ od strane federalističkog bloka (HRSS + Slovenci⁶⁰ + Bosna⁶¹). Prvi stupanj ovoj Uniji treba da bude priznavanje potpuno samostalne neutralne seljačke republike Hrvatske. Hrvatski se partija naziva: Hrvatska republikanska seljačka stranka - HRSS.⁶²

Evo kakva je politička organizacija Hrvatske republikanske seljačke stranke.

1. Mjesnih organizacija sa 200 - 1000 članova ima više od 4.000; u Hrvatskoj Podunavskoj 3.200; u Bosni 600; u Primorskoj Hrvatskoj (u Dalmaciji) 300; u Bačkoj 150: ukupno jedan i po milijun članova.
2. Općinskih organizacija 578
3. Kotarskih organizacija 112
4. Izabranih poslanika 71, koji su dobili (18.ožujka 1923. godine) 480.000 glasova. Od njih su 49 seljaci - zemljoradnici.⁶³
5. Centralni komitet⁶⁴ koji rukovodi partijom ima 214 članova, od kojih 190 seljaka - zemljoradnika. Na prvim slijedećim izborima hrvatski seljački republikanci dobit će oko 100 poslaničkih mjesta. Sa svojim saveznicima u Sloveniji, Bosni, Srbiji i Makedoniji oni će dobiti jednu većinu 170-180 od 313 poslanika u Beogradskoj skupštini, dok su za narod oni već sad jedini i nesavladivi predstavnici ljudske (društvene) pravičnosti i seljačke republičke slobode.

Beč, 26. veljače 1924. god. Stjepan Radić
predsjednik HRSS⁶⁵

Radić, predsjednik Hrv. Rep. Selj. Stranke«

⁵⁹ Nikola Pašić (1846. - 1926.) jedan od najpoznatijih srpskih političara, predsjednik Narodne radikalne stranke i više je puta bio predsjednik vlade Kraljevine SHS pa i tada, šesti puta, od 27. ožujka do 21. svibnja 1924. godine.

⁶⁰ Slovenska ljudska stranka.

⁶¹ Jugoslavenska muslimanska organizacija iz Bosne i Hercegovine.

⁶² HRSS se tako zove od 8. prosinca 1920. Stranka se prije toga od osnivanja 1904. zvala Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS), dok se od 27. ožujka 1925. naziva Hrvatska seljačka stranka (HSS).

⁶³ Prema službenim podacima HRSS je tada na izborima dobila 473.733 glasa i 70 zastupničkih mjesta. Vidi: *Statistika izbora narodnih poslanika*, Beograd, 1924.

⁶⁴ Bio je to Glavni odbor HRSS-a.

⁶⁵ Navedeni potpis i funkcija napisani su latinicom hrvatski.

ZAKLJUČAK

Odnosi ustaša prema HSS-u na koprivničkom području uoči rata u Kraljevini Jugoslaviji (1929. - 1941.) te u NDH 1941./42. i u ustaškom logoru Danica kraj Koprivnice odvijali su se u složenim i različitim političkim položajima tih stranaka u društvu i državi, sukladno odnosima njihovih rukovodstava, te su se kretali kroz više etapa, i to od međusobne suradnje pa do međusobnih konfrontacija i stradanja njihovih članova.

Od 1929. do 1941. godine u Koprivnici i na području koprivničkog kotara je vrlo složeno i vrlo teško razdoblje u gospodarskom i političkom pogledu. To je razdoblje gospodarske krize koja pod kraljevom diktaturom i represijom državnog terora dovodi do vrlo teških uvjeta života i rada s jedne te do političke diferencijacije i radikalizacije odnosa s druge strane. U političkom procesu dolazi do bitne polarizacije na dva osnovna bloka. S jedne strane imamo *jugoslavenske* (uglavnom velikosrpske) režimske stranke, organizacije i državni aparat vlasti, koji se većim dijelom oslanja i na lokalno srpsko stanovništvo, a s druge strane imamo *hrvatski politički oporbeni blok* okupljen najvećim dijelom oko *HSS-a*, najveće hrvatske političke stranke, ali dijelom i oko novoosnovanog *ustaškog pokreta* (te još nekih stranaka i organizacija). Od 1929. do 1935. godine rad političkih stranaka bio je zabranjen te se odvija ilegalno, osim režimskih (JNS, JRZ). Tada na koprivničkom području imamo pojavu prilično brojnog i dobro organiziranog ustaškog pokreta koji i terorističkim akcijama nastoji srušiti režim diktature te proglasiti neovisnu hrvatsku državu. HSS nastoji zadržati ljude na okupu te pritiscima prisiliti jugoslavenski režim na obnovu parlamentarnog života te se parlamentarnim putem boriti i izboriti za rješenje hrvatskog pitanja u sklopu Kraljevine Jugoslavije. Tako su se tada koprivnički ustaški pokret i članovi HSS-a našli na zajedničkoj crti otpora režimu diktature te međusobne suradnje, ali do one mjere dokle su ih odredila njihova stranačka vodstva sukladno svojim ciljevima. I ilegalna KPJ, koja u to vrijeme obnavlja organizacije i pojačava aktivnost na koprivničkom području, podržava aktivnost ustaša jer i sama zagovara rušenje Kraljevine Jugoslavije i stvaranje neovisnih republika, među kojima i »Sovjetske Hrvatske«, ali nastoji u svoje redove uvući lijevo orijentirane članove HSS-a. No, režim je represijom i terorom razbio ustaške organizacije i organizacije KPJ na koprivničkom području te se njihovi preostali članovi, suradnici i pristaše od 1935. uključuju u organizacije HSS-a koje se obnavljaju te udruge i društva pod njihovim okvirom i u njima ilegalno djeluju.

Od 1935. do 1939. godine HSS, koji obnavlja i osniva organizacije i udruge u gotovo svim mjestima, prerasta u općehrvatski nacionalni pokret koji, prema tadašnjim policijskim procjenama, okuplja i do oko 95% hrvatskog koprivničkog stanovništva, a to potvrđuju i rezultati izbora 1935. i 1938. godine. No, to je i vrijeme pojačane diferencijacije u HSS-u na njegovo najbrojnije i najjače *lijevo krilo*, što je jedna od specifičnosti Koprivnice i manje brojno *desno krilo* HSS-a. U sklopu njih bilo je moguće ilegalno djelovanje članova KPJ/KPH (čije se organizacije obnavljaju od 1935.) i pripadnika ustaškog pokreta (čije se organizirano djelovanje obnavlja od 1937.), no njihovi članovi i organizacije, s obzirom na broj i aktivnosti, u odnosu na HSS uglavnom su bili marginalni, ali konstantno prisutni.

Odnosi između ustaša i HSS-a zaoštrili su se od 1939. do 1941. kada HSS u novoosnovanoj *Banovini Hrvatskoj* obnaša vlast. S obzirom i na pogoršanje gospodarskih prilika te političke situacije uoči rata, HSS je sve jače zahvaćao proces diferenciranja na njegovo dominantno lijevo i na desno krilo. Istodobno to koriste ustaše i komunisti stupanjem u brojne legalne organizacije i udruge HSS-a na terenu (od političkih, gospodarskih, kulturnih, prosvjetnih, zabavnih, sportskih do sindikalnih), pojačavaju svoje djelovanje, nastoje pridobivati mase u svakodnevnim aktivnostima na crti svojih političkih programa te u mnogima od njih stvaraju svoja uporišta. Ustaše napadaju vodstvo HSS-a i njegova predsjednika Mačeka da stvaranjem Banovine Hrvatske i

dobivanjem »sićušne autonomije« nisu u potpunosti riješili hrvatsko pitanje, nego da su time, pridonoseći unutarnjem sređivanju i jačanju Kraljevine Jugoslavije, izdali ideju stvaranja Hrvatske kao samostalne i neovisne države izvan Jugoslavije, za što se oni zalažu. Kako je zbog takvih stajališta i djelovanja bilo uhićenja i kažnjavanja pojedinih članova ustaškog pokreta, uslijedile su i prijetnje s te strane članovima HSS-a.

Taj odnos ustaša prema HSS-u na koprivničkom kotaru izmijenio se i radikalizirao nakon 10. travnja 1941. i uspostave NDH, kada ustaše preuzimaju vlast, sukladno odnosima njihovih vodstava. Ustaše nastoje likvidirati HSS i potom privući njegove članove u ustaški pokret. Njima ubrzo pristupaju mnogi pripadnici desnog krila HSS-a, ali je zato pojačan pritisak prema pripadnicima lijevoga krila HSS-a da i oni to učine, posebno nakon 11. lipnja 1941. kada je HSS-u zabranjen rad i kada počinje ustaški političko-ideološki obračun s njim. Tada se i veća skupina pripadnika i rukovodioca bivšeg HSS-a (svih orijentacija - od jugoslavenske, lijeve /s Mihovilom Pavlekom Miškinom na čelu/ do komunističke) našla u zatvoru te u novoosnovanom koprivničkom ustaškom logoru Danica. Ustaše je na to potaknuo negativan *odjek njihova terora* (posebno višestruko izraženog na koprivničkom području) i *Rimskih ugovora* (kojima je Italiji ustupljen znatan dio hrvatskog teritorija). No, i *početak pobune i oružanog ustanka* predvođenog KPJ (nakon 22. lipnja 1941. i napada nacističkog Trećeg Reicha na SSSR) protiv ustaškog režima i njihove NDH te protiv okupatora koji će prerasti u jedinstven partizanski pokret i rat i na području Koprivnice te Podravine te trajati sve do kraja rata početkom svibnja 1945. godine. Nakon *izjave od 10. kolovoza 1941.* skupine zastupnika i funkcionara HSS-a kojom se priključuju ustaškom pokretu iz logora Danica i koprivničkog zatvora pušteni su mnogi HSS-ovci. Pod pritiskom i članovi Kotarskog rukovodstva HSS-a Koprivnica dali su 7. rujna 1941. izjavu, ali različitu od svih drugih te pokazali da ustvari nisu stupili u ustaški pokret. Kako je cijela ova ustaška akcija u NDH doživjela neuspjeh, uslijedio je daljnji pritisak s uhićenjem dr. V. Mačeka i njegovim zatočenjem u logor Jasenovac, a uhićivani su i pojedini članovi pa i skupine HSS-ovaca na koprivničkom području, osobito nakon prvih većih partizanskih akcija i nastojanja komunista da ih uključe u svoj partizanski pokret. Tada se dio uhićenih opet našao u logoru Danica.

Odnos ustaša prema HSS-u još se više zaoštrio od početka 1942. i na koprivničkom području, a vezano je to za saziv i djelovanje *Hrvatskoga državnog sabora* (HDS) te *oživljavanje i pojačane akcije partizanskog pokreta* predvođenog komunistima. Tako je u HDS pozvano pet osoba s koprivničkog područja dok nije pozvan M. P. Miškina. Potom je uslijedila snažna akcija oružanih snaga i vlasti NDH protiv partizanskih postrojbi na koprivničkom području (na relaciji Kalnik - Bilogora, pa i šire) te organizacija partizanskog pokreta kojima je zadan snažan udarac. Mnogi ljudi, većinom raniji članovi HSS-a, bili su uhićeni i zatvoreni (neki i u logor Danica) te im je presuđeno i većinom su upućeni u logor Jasenovac, gdje su stradali. Tada je uhićen i M. P. Miškina, koji je također odveden u logor Jasenovac, gdje je nakon mjesec dana ubijen. Tada su imenovani ustaški dužnosnici na području Ustaškog logora Koprivnica. No, ubojstvo Miškine te postupci ustaškog režima s brojnim uhićenicima utjecali su na daljnje *raslojavanje* u bivšem HSS-u, ali i u ustaškom pokretu. Naime, sve više nižih funkcionara HSS-a sve se jasnije distancira od ustaškog režima, ali i od vodstva HSS-a s Mačekom na čelu i njegove politike čekanja, dok ih se *dio opredjeljuje i uključuje u NOP*, a s njima i sve više hrvatskih seljaka članova i pristasa HSS-a. *Oživljavanje NOP-a u drugoj polovici 1942.* na području Koprivnice i njezine okolice, uz uključivanje u njegove redove sve više članova HSS-a dovodi do daljnjeg *zaoštrevanja odnosa između ustaša i HSS-a*. Pojačane partizanske vojne akcije tjeraju i pojedine *ustaše na pasivizaciju i na povlačenje s terena* u veća središta kao što je Koprivnica, pod zaštitu većih oružanih postrojbi NDH, odakle se poduzimaju akcije protiv partizana. Pred partizanskom opasnošću *u rujnu 1942. raspušten je logor Danica*, a dio zatočenika upućen je u druge logore, dio

u zatvore u Zagrebu, dok je dio bio pušten. U isto vrijeme, zasigurno zbog svega navedenog, *lijevo krilo HSS-a Koprivnice i Podravine definitivno se opredijelilo za NOP*, što će se realizirati 1943. godine i gdje će neki od bivših koprivničkih rukovodioca HSS-a imati istaknute funkcije. To je tada bitno opredijelilo za NOP i mnoge članove bivšeg HSS-a, kako na selima tako i u gradu Koprivnici.

SUMMARY

Based on the available sources and literature, the author deals with relationship and how Ustashe treated HSS in Koprivnica area in the period 1941 - 1942, particularly toward the dominant HSS left-wing in the broadest sense, as the party members here refused to support and join the Ustashe movement. This is why the HSS party members, before and after the party had been banned, (11 June 1941) were exposed to different pressures and arrests by the Ustashe regime of the NDH, the so-called Independent State of Croatia. Some 50 former members of the HSS party leadership in local, municipal, town's and district's committees, mostly from Koprivnica, Bjelovar and Đurđevac, after arrest were deported to the concentration camp »Danica«; some ended up in other concentration camps too, but majority was eventually released, while some were murdered.

POZIV

Pozivam sve Hrvate, osobito pristaše biv. HSS. i sva hrvatska društva, da pristupe

SASTANKU

koji će se održati dne 27. VIII. o. g. u gimnastičkoj dvorani (gombaoni) pučke škole točno u 8 sati na večer, radi IZJAVE vjernosti i odanosti Poglavniku i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, te suradnje svih Hrvata našega grada i kotara na ustaškom polju.

Za sazivački odbor:

Ivan Kraljić

Poziv upućen podravskim HSS-ovcima o davanju podrške poglavniku Anti Paveliću

Хорватия и хорватский народ как ограниченная сфера политического развития, социальной и экономической жизни, политическая зрелость и организация, способность основанная христианское государство и правительство.

Ускоренное развитие хорватского народа не было никогда под влиянием римской или византийской (латинской, православной), а также турецкой или татарской. Изза этого римский папа не покровительствовал хорватской епископии политическим влиянием как у остальных католических стран (Польша, Чехия, Словакия, Словения), религия не считалась с народностью как у православных Славян Балкан и понятие юнак 'герой' не стало почти массовым, с понятием 'защитник' (защитник). Зато хорваты в конце 17-го века имели деятельную борьбу Хорватии, которая из юнацкого посланника превратилась в проповедника своего народа.

Политическая зрелость хорватского народа такова, что все народ (крестьянство, патристическое, германское) и большая часть интеллигенции глубоко убеждены:

1. пацифизма, но ни отнюдь не трусости и безразличия;
2. крестьянские республиканские, т.е. убеждения противники не только великой монархии, но и республик католической (Франция), военной (Португалия) и городско-демократической (Соединенной Штатам Сев. Америки) (хотя в республике имеется католическая республика, страна и-де-то, так же как и в республике католической);
3. федерализма, т.е. приверженца федерации югославянской и балканской, а со временем Балканско-югославянской (Югославия) или Югославянской (Югославия) и Балканской (Югославия).

Политическая организация хорватской (в республиканской) Крестьянской Партии вот какава:

1. Ассамблея организации с 100-1000 членов и более 4000 членов хорватских, в баснии 600 членов, в Босне 100, в Сербии 100, в Македонии 100, в Болгарии 100.
2. Общинных (волостных) организаций 578. Республика Хорватия
3. Избранных депутатов 112. По уставу, против монархии (НРСС) и монархической Сербии. - 1924
4. Вокруг избранных депутатов 71, полуизбранных (в.ч. марта 1923 г.) 480.000 голосов. Из них 49 крестьяне-пахари.
5. Уставной комитет правящей партии (Три первых членах хорватские крестьянские республиканские получаем около 100 депутатов. Со своими республиканскими в Словении, Босне, Сербии и Македонии они получают больше всего 313 депутатов в Белградской палате, несмотря на то как в Сербии они не имеют своих представителей в сербской (социальной) парламентарности и крестьянскую республиканскую свободу. - Века 26 февраля 1924 г. Stjepan Radić, predsjednik NRSS, Zagreb, организатор Кр. Кр. П. (Кр. П. П.)

Iz pisma Stjepana Radića iz Beča od 26. veljače 1924. upućenog Komunističkoj internacionali u Moskvi o Hrvatima, hrvatskome narodu te ustroju i brojnom stanju Hrvatske republikanske seljačke stranke

OKRUŽNOM KOMITETU K.P.H. BJELOVAR

Drugovi! Podnosim izvještaj, analogan izvještaju koji sam koncem rujna odnosno početkom listopada 1941. podnio O.K.K.P.H. u svrhu obavještenja i objašnjenja za što nijesam vremenski prije mogao doći na oslobođeni teritorij.

Na 18. IV. 1941. vratio sam se sa ratišta u Bjelovar. Nakon 3 dana, a prije nego što sam bilo s kim od drugova došao u vezu, uhapšen sam i kroz par dana otprijeđen iz preko Zagreba u logor "Danica" Koprivnica. U Zagrebu sam ostavljen tako, da sam dobio upalu desne podkoljenice. Obzirom na tu upalu, a u vezi sa deformacijom desnoga kuka, koju sam imao i prije, mogao sam se nakon toga samo uz pomoć drugova i uz osjećaj velikih bolova u nizi kretati. To stanje trajalo je uz izvjesna povremena poboljšanja kroz cijelo vrijeme mog boravka u logoru, tako, da ja ni ukoliko slučajno nebi mogao iz logora bježati, jer sam zato bio potpuno nesposoban.

U samome logoru, bilo je mnogo drugova, koliko se danas sjećam oko 50. Izabran je bio logorski odbor i taj je rukovodio radom u logoru. Formirano je nekoliko jedinica mnogo manjih grupa od 5 do 4 druga za teorni rad. U logoru je bio među drugovima i drug Jovica Marković. Drugu Jovici Markoviću i meni bilo je stavljeno u dužnost, da načinimo plan za teoretske sastanke, što smo mi i učinili i po tome smo planu tada radili s navedenim manjim grupama, jer je rad sa većim brojem zbog stanja i pask u logoru bio nemo guš. Inače se u logoru radilo sa ostalim logorašima i sa širim krugom simpatizera. Bilo je osnovano zajedničko kolektivno gospodarstvo za 108 ljudi za koje se je zajednički kuhalo kada i ukoliko je, bilo moguće.

Logorski odbor stupio je u vezu sa drugovima u vani i tražio je vezu u cilju da se organizira bijeg iz logora. Nakon izvjesnog vremena došao je logorski odbor u vezu sa drugom Kasinom Čehajevićem i taj je po navedu drugova, koji su s njim govorili donio poruku, da iz logora treba da bježe drugovi: Jovica Marković, Sabdor Kiralj i Steto Sabir. Logorski odbor je po tome zaključio, da javi drugovima iz O.K. da svi drugovi iz logora žele bježati i da traže u tome pravcu direktive. Prije nego što je stigao nato konačan odgovor bio sam ja sa još nekoliko drugova pušten iz logora i to dne 11. VIII. 1941. Toga je naime dana logornik Pižeta povodom Torićevog pristupanja ustaškome pokretu na svoju ruku pustio iz logora oko 50 logoraša i to onih, koji su bili učlanjeni u HSS. Ja sam sa znanjem svoje jedinice i foruma bio učlanjen u HSS već unatrag više godina i tako sa i ja toga dana bio pušten iz logora.

Dne 11. VIII. 1941. došao sam u Bjelovar. Dva do tri dana iz toga došao je do mene jedan drug, koji mi je saopćio, da ću za kratko vrijeme biti obavješten što mi je za...

U bazi Okružnog W.O.O.-a

W. Winter

J O S I P M A R I J A N O V I Ć sin Petra i Jane rođj. Silaj, rkt. vjere, rodom iz Velike Soline gdje i živim, rođen 12. III. 1905, državljani Hrvatski, oženjen otac 3 djece, pismen, ratar, vlasnik 5 r. zemlje, iz političkih razloga 1936 godine sa 3 godine zatvora već kažnjen po sudbenom stolu u Petrinji, koji ~~xxx~~ zatvor sam i odgledio:

Je sam po zanimanju seljak i nisam se bavio nikada politikom i to naročito politikom koja bi išla protiv Hrvatskog naroda. Uvijek sam se osjećao Hrvatom i bio sam organizirani član Hrvatske seljačke stranke sve od početka, te sam bio i predsjednik mjesne prosvjetne seljačke organizacije u mom mjestu. Godine 1931, 1932 i 1933 bio sam u Južnom Americi u Monte Videu gdje sam bio član organizacije Hrvatski Borobran i svaki put sam prisustvovao sjednicama dok članarine nisam plaćao jer koliko se još sjećam da od nas mladjih se ne ubire članarine. Kući u domovinu sam došao 1933 god i to pod konac i od toga vremena sam bio organiziran član Hrvatske seljačke stranke. God. 1936 došlo je do pobune u mom mjestu radi sedjenja duhana, jer su seljaci sedili duhan što je bilo zabranjeno pa je došlo do toga da su dva seljaka po žandarima bili ubijeno, pa se diglo cijelo selo radi toga, ~~xxx~~ a jer žandari nismo mogli naći drugog izlaza optužili su nas radi komunizma tako, da sam bio među ostalima sudjen po po sudbenom stolu u Petrinji po zakonu o zaštiti države radi komunizma na tri godine robije i ako ja nisam nikada bio komunista niti su pretragom mog stana našli žandari bilo kakvih ~~xxx~~ komunističkih brošura, nego su samo našli dva kalendara iz god. 1923 i 1924 što ih je izdao pok. Stjepan Radić. Je sam svoju kaznu izdržao u Lepoglavskoj kaznionici iz koje sam izašao 1939 g. Svoju kaznu sam izdržavao u Lepoglavskoj kaznionici među Hrvatskim političkim kažnjenicima, te sam bio u odjelu sa političkim kažnjenicima sa Lucom Rukavinom, Vuljak Stjepanom, Tomešićem, Berekovićem. Nakon ~~xxx~~ sam izašao iz kaznionice organiziran sam član organizacije Hrvatskih političkih osudjenika u Zagrebu, pa se i po tome vidi da nisam komunista niti sam radio protiv Hrvatskog naroda i njene Države. Nakon što sam bio uhapšen nisam bio do sada presuđen, a niti mi je bilo saopćeno radi čega sam uhapšen.

pp. tako je.

Iz izvješća Franka Wintera o uhićenju, boravku u logoru Danica te puštanju iz logora s drugim HSS-ovcima 11. kolovoza 1941. te saslušanje Josipa Marijanovića u logoru Danica 1941. prije puštanja

RAVNATELJSTVO ZA JAVNI RED I SIGURNOST
NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE.

Prs.broj: 2042-II-1941. U Zagrebu, dne 11 kolovoza 1941.
Predmet: Pristalice H.S.S. -
puštanje na slobodu.

VELIKIM ŽUPAMA - S v i m a .

REDARSTVENIM RAVNATELJSTVIMA: ZAGREB, SARAJEVO i
BANSKA LUKA .

Poslije jučerašnjeg izvršenog čina pristupanja narodnih zastupnika i prvaka bivše Hrvatske Seljačke Stranke i ostalih organizacija Hrvatskog seljačkog pokreta-Ustaškom pokretu i položene prisoge vjernosti i odanosti Poglavniku, sve pristalice i funkcionere bivše Hrvatske Seljačke Stranke, a koji se nalaze u zatvorima na tamošnjim područjima, u koliko nisu izraziti i opasni ljevičari, odmah pustiti na slobodu.

Na temelju ovoga naloga, Naslov neka obavijesti sve područne vlasti radi izvršenja.-

Za Dom spremni!

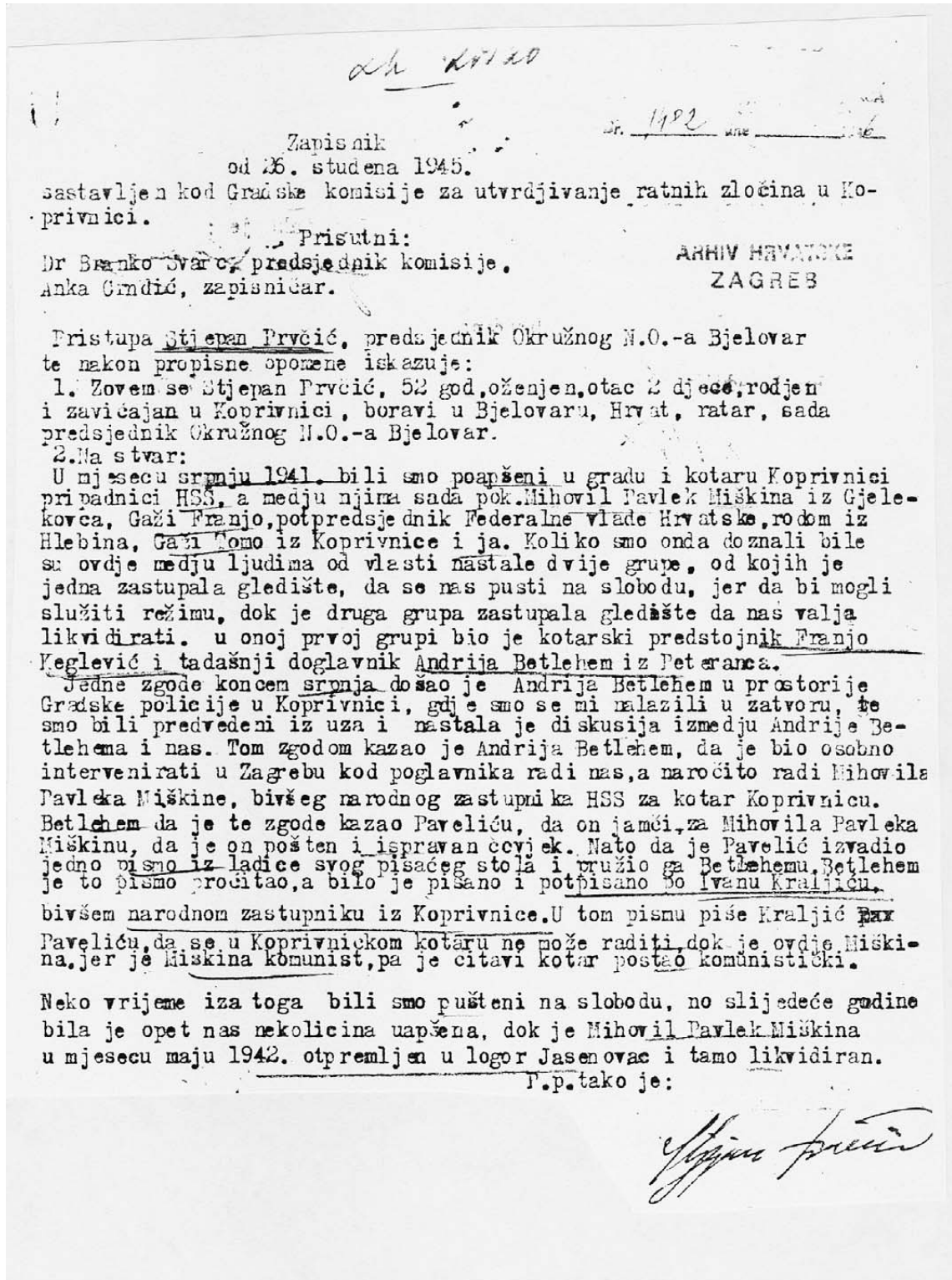

Ravnatelj -Državni tajnik:
Eugen Kvaternik, v.r.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
VELIKA ŽUPA BILO GORA
BJELOVARAC

Prilježeno dne 19/8. 1941.
Broj 528 prilozi

Zapovijed RAVSIGUR-a NDH od 11. VIII. 1941. o puštanju pristalica HSS-a na slobodu, na osnovu koje su pušteni i HSS-ovci iz logora «Danica» te koprivničkog zatvora.

Zapisnik Stjepana Prčića od 26. studenoga 1945. pred Gradskom komisijom za utvrđivanje ratnih zločina u Koprivnici o uhićenju pripadnika HSS-a u srpnju 1941. te o uhićenju 1942. kada je Mihovil Pavlek Miškina odveden u logor Jasenovac, gdje je i stradao